

Kapitola 1 Problém

Ačkoliv se psychoanalýza zrodila z lékařské praxe a její teorie jsou převážně psychologické, má úzký vztah ke dvěma dalším odvětvím studia – k biologii a sociálním vědám. Jednou z jejích hlavních zásluh je, že vytváří další spojnici mezi těmito třemi odvětvími vědy o člověku. Freudova hlediska psychologická, tedy jeho teorie konfliktu, represe, nevědomí a vytváření komplexů, tvoří nejlépe propracovanou část i vlastní jádro psychoanalýzy. Biologická doktrína, jež zahrnuje teorii sexuality a jejího vztahu k dalším instinktům, koncept „libida“ a jeho různých transformací, je mnohem méně ucelenou částí psychoanalýzy. Tato doktrína není prostá rozporů a bývá také více kritizována, zčásti oprávněně a zčásti nikoliv. Sociologický aspekt psychoanalýzy, který nás v této souvislosti zajímá především, bude vyžadovat více pozornosti. Je zvláštní, že ačkoliv sociologie a antropologie přinesly nejvíce argumentů na podporu psychoanalýzy a ačkoliv teorie oidipského komplexu má výrazný sociologický aspekt, bylo tomuto aspektu věnováno nejméně pozornosti.

Psychoanalytická doktrína je v zásadě teorií o vlivu rodinného života na lidskou psychiku. Ukazuje nám, jak vášně, stresy a konflikty, které dítě prožívá ve vztahu k matce, otci, bratrovi a sestře, vyúsťují v určité trvalé duševní postoje nebo city, které k nim zaujímá. Tyto city částečně přežívají v paměti a částečně se usazují v nevědomí. Později mají dopad na to, jak se jedinec staví ke společnosti. Používám zde slovo *cít* (sentiment) v technickém smyslu, který mu přisoudil A. F. Shand, se všemi důležitými implikace-

mi, jež byly tomuto pojmu v rámci jeho teorie o emocích a instinktech přisouzeny.

Sociologický charakter této doktríny je zřejmý – celé freudovské drama se odehrává v rámci přesně vymezeného typu společenské organizace – v úzkém rodinném kruhu sestávajícím z otce, matky a dětí. Tudíž *rodinný komplex*, který je podle Freuda nejdůležitějším psychologickým faktem, vzniká působením určitého typu společenského uspořádání na lidskou mysl. Mentální otisk získaný v mládí má tedy na jedince hlubší sociální dopad. Předurčuje ho k navazování určitých vztahů a utváří jeho receptivní dispozice a tvůrčí síly v oblasti tradice, umění, myšlení a náboženství.

Podle sociologa by tedy psychologický rozbor tohoto komplexu měl být doplněn o dvě sociologické kapitoly: o úvod, ve kterém by byl vysvětlen sociologický charakter vlivů rodiny, a o epilog obsahující analýzu důsledků tohoto komplexu pro společnost. Sociolog má tak před sebou dva problémy, kterými je třeba se zabývat.

První problém. Má-li rodinný život natolik zásadní dopad na lidskou mentalitu, pak by se charakteru rodinného života mělo věnovat více pozornosti. *Rodina* totiž není ve všech společnostech stejná. Její uspořádání se výrazně liší podle stupně vývoje a podle charakteru lidské civilizace. Není stejná ani v různých vrstvách jedné společnosti. Podle některých teorií, které jsou mezi antropology dosud přijímány, se rodina v průběhu vývoje lidstva značně proměňovala: od své prvotní promiskuitní formy založené na sexuálním a ekonomickém komunismu prošla fází „skupinové rodiny“, která spočívá na „skupinovém manželství“, „konsanguinní rodiny“, založené na „manželství typu Punalua“²,

² Punaluaňská rodina je pokročilejší forma skupinového manželství; vyznačuje se tím, že neomezený pohlavní styk v určité skupině je na

a fází „*Grossfamilie*“ a klanového příbuzenství dospěla až ke své konečné podobě běžné v naší současné společnosti – k individuální rodině založené na monogamním manželství a moci otcovské (*patria potestas*). I když si odmyslíme tyto antropologické konstrukce, které slučují několik faktů s mnoha hypotézami, je zřejmé, že z pozorování současných divochů se můžeme přesvědčit o velké rozmanitosti v uspořádání rodiny. Existují rozdíly spočívající v rozdělení *moci*, která, je-li udělena v různé míře otci, vytváří několik forem patriarchálního zřízení, je-li přidělena matce, pak se jedná o rozličné typy mateřského práva. Výrazně se liší způsoby určování *původu*. Známe matrilinii založenou na neznalosti principu otcovství a patrilinii existující navzdory této neznalosti, dále patrilinii postavenou na moci či na ekonomických důvodech. Uspořádání lidské rodiny u různých ras a národů je navíc zásadně ovlivňováno také rozdíly v osídlení, způsobu bydlení, zdrojích potravy či dělbě práce.

Naskytá se tedy otázka: Mění se konflikty, vášně a náklonnosti v rodině podle jejího uspořádání, nebo zůstávají stejné pro celé lidstvo? Jestliže se mění, což se také ve skutečnosti děje, potom nukleární komplex rodiny nemůže zůstat konstantní u všech lidských ras a skupin, nýbrž se musí měnit podle rodinného uspořádání. Proto je hlavním úkolem psychoanalytické teorie prozkoumat limity této rozmanitosti, rámcově vymezit vhodný vzorec typů rodinného zřízení a nakonec se zaměřit na nejvýznamnější z nich a stanovit odpovídající formy nukleárního komplexu. Možná až na jedinou výjimku³ nebylo na tento problém

určitou dobu (od počátku těhotenství až po narození dítěte) nahrazen vytvořením dočasné rodiny: název je odvozen od místa, kde byla tato forma skupinového manželství poprvé nalezena a popsána, tj. na Havajských ostrovech. Podle Wolf, J. (ed.), *ABC člověka*. Praha: Orbis 1977 (poznámka překladatele, M.H.).

³ Mám na mysli dílo *Psychoanalytická studie rodiny* (*The Psycho-*

doposud poukázáno, alespoň ne zřetelnou a přímou formou. Komplex, který je známý ve freudovské škole a který je touto školou považován za univerzální, mám na mysli oidipický komplex, odpovídá především naší patrilinéární árijské rodině s rozvinutou otcovskou mocí opřenu o římské právo a křesťanskou morálku a zvýrazněnou moderními ekonomickými podmínkami bohaté buržoazie. Freudisté se domnívají, že se tento komplex vyskytuje v každé divošské nebo barbarské společnosti. Tato domněnka však nemůže být správná a podrobný rozbor prvního problému nás přesvědčí, jak dalece je nepravdivá.

Druhý problém. Jakým způsobem ovlivní rodinný komplex tvorbu mýtu, legendy, pohádky, určité typy divošských nebo barbarských zvyků, formy společenské organizace a produkty materiální kultury? Tento problém si zastánci psychoanalýzy, kteří aplikovali své principy na rozbor mýtu, náboženství a kultury, jistě uvědomovali. Avšak teorie vlivu uspořádání rodiny na kulturu a společnost působením rodinného komplexu nebyla vypracována správně. Mnoho stanovisek, jež s sebou tento druhý problém přináší, je třeba důkladně zrevidovat z čistě sociologického hlediska. Na druhou stranu konkrétní řešení skutečných mytologických problémů, jež nabídl Freud, Rank a Jones, jsou mnohem přijatelnější než jejich obecný princip, že „mýtus je světský sen národa“.

Psychoanalýza položila důraz na skutečnost, že zájem primitivního člověka je soustředěn na něj samého a lidi v jeho okolí a že tento zájem je konkrétní a dynamické povahy. Poskytla tím správný základ primitivní psychologii, jež

Analytic Study of the Family) od J. C. Flügela. Ač je napsal psycholog, je orientováno veskrze sociologicky. Mnohé ze závěrečných kapitol, zvláště patnácté a sedmnácté, se týká tohoto problému, i když to autor nikdy neříká explicitně.

se až doposud utápěla ve falešné představě o člověku, který bez velkého zájmu o okolní prostředí filozoficky spekuluje o svém osudu. Avšak tím, že ignorovala první problém a přijala nevyslovené domněnky o existenci oidipického komplexu ve všech typech společností, se do antropologických děl psychoanalytiků vloudily omyly. Nemohou docílit správných výsledků, když se v matrilinéární společnosti snaží vystopovat oidipický komplex, jehož podstata je především patriarchální, nebo když si pohrávají s hypotézami o skupinovém manželství či promiskuitě, jako kdyby nebylo třeba obezřetnosti v podmínkách tolik odlišných od naší vlastní formy rodiny, která je známa psychoanalytické praxi. Antropologizující psychoanalytik, jenž je zapleten do takových rozporů, potom o určitém typu primitivní tlupy nebo o prehistorickém prototypu obětování totemového zvířete či o snovém charakteru mýtu vyvozuje hypotetické domněnky, jež jsou často zcela neslučitelné se základními principy samotné psychoanalýzy.

První část této práce je v podstatě pokus o rozbor prvního problému – závislosti nukleárního komplexu na uspořádání rodiny. Opírám se přitom o fakta vyzozorovaná mezi divochy. Druhým problémem se budeme zabývat v další části knihy, zatímco v posledních dvou oddílech se na tato úzce propojená témata podíváme z obecnějšího hlediska.

Kapitola 2 Rodina otcovského a mateřského práva

Nejlepší způsob, jak zkoumat první problém, tedy do jaké míry je „rodinný komplex“ ovlivněn a pozměněn uspořádáním rodiny v dané společnosti, je přistoupit přímo k věci, sledovat vytváření komplexu v průběhu běžného rodinného života a postupovat obdobně i v případě odlišných civilizací. Nemám v úmyslu zde podat ucelený obraz všech existujících forem rodiny, nýbrž podrobně porovnat dva typy, se kterými jsem obeznámen z osobního pozorování: patrilineární rodinu moderní civilizace a matrilineární rodinu některých ostrovních komunit v severozápadní Melanésii. Tyto dva příklady pravděpodobně představují dva nejradikálněji odlišné typy rodin, jež jsou sociologickému pozorování známé, a budou tedy vhodné pro náš záměr. Je tedy třeba několika slovy představit obyvatele Trobriandových ostrovů ze severovýchodu Nové Guineje (neboli severozápadní Melanésie), kteří budou v tomto srovnání tvořit protipól k naší vlastní kultuře.

Tito divoši jsou matrilineární, žijí tedy ve společenském uspořádání, ve kterém se příbuzenství odvozuje pouze od matky a rodová posloupnost i dědictví přecházejí v ženské linii. Znamená to, že chlapec nebo děvče náleží do matčiny rodiny, klanu a komunity. Chlapec přejímá hodnost a společenskou postavení matčina bratra a také majetek dědí po strýci, případně tetě z matčiny strany, nikoli po otci.

Každý muž a žena na Trobriandových ostrovech prochází obdobím sexuálních her v dětství, všeobecné nevázanosti v adolescenci a později dobou, kdy vzniká mezi

milenci trvalejší vztah a sdílejí se dvěma nebo třemi dalšími páry společně obydlí – dům svobodných (*bachelor's house*). Teprve potom se usadí a uzavřou manželství. To bývá většinou monogamní, kromě náčelníků, kteří mají více manželek, a trvalý svazek zahrnuje sexuální věrnost, společnou ekonomickou existenci a samostatnou domácnost. Povrchnímu pozorovateli by se mohlo zpočátku zdát, že se jedná o stejný model manželství jako u nás. Ve skutečnosti je tomu však úplně jinak. Manžel především není považován za otce dětí ve smyslu, v jakém toto slovo používáme my. Podle představ divochů, kteří si nejsou vědomi fyzického otcovství, nemá otec s jejich zrozením fyziologicky nic společného. Divoši věří, že děti jsou v podobě drobných duchů vpraveny do matčiny dělohy zpravidla pomocí ducha matčiny zemřelé příbuzné.⁴ Jakmile se narodí, je povinností matčina manžela děti opatrovat, chránit a „na rukou nosit“. Nejsou však „jeho“ v tom smyslu, že by měl nějaký podíl na jejich zplození.

A tak je otec milovaným, laskavým přítelem, není však považován za příbuzného dětí. Je cizincem, jehož autorita je založena na osobním vztahu k dítěti, ale ne na jeho společenské pozici v rodě. Opravdové příbuzenství, kterým je identická substance, „stejná krev“, existuje pouze skrze matku. Autorita nad dětmi je udělena matčinu bratru, který s ní následkem přísného tabu, zakazujícího jakékoliv přátelství mezi bratry a sestrami, nemůže mít blízký vztah, a ani udržovat kontakt s její domácností. Matka uznává bratrovu autoritu a sklání se před ním jako řadový člověk před náčelníkem, ale nikdy mezi nimi nemůže dojít k blízkému vztahu. Nicméně její děti jsou jeho jedinými potom-

⁴ Viz můj „Otec v primitivní psychologii“ (*The Father in Primitive Psychology*), *Psyche Miniatures*, 1927 a „Baloma, duchové mrtvých“ (*Baloma, Spirits of the Dead*), *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1916.

ky a dědici a on má nad nimi přímou moc (*potestas*). Až zemře, přejdou jeho pozemské statky do vlastnictví těchto dětí. Během života jim předává veškeré dovednosti, které ovládá – tance, písně, mýty, magii i řemesla. On také zásobuje sestřinu domácnost potravou a dodává jí značnou část ze svých vypěstovaných výnosů. U otce proto děti hledají pouze laskavou péči a blízké přátelství. Matčín bratr představuje v rámci rodiny princip disciplíny, autority a moci.

Žena se ke svému manželovi rozhodně nechová úslužně. Má svůj vlastní majetek a její sféra vlivu je soukromá i veřejná. Nikdy se nestává, aby děti viděly, jak otec jejich matku týrá. Na druhé straně je otec jen částečným živitelem rodiny a musí pracovat především na své vlastní sestry, zatímco chlapi vědí, že v dospělosti budou muset zase oni pracovat na domácnosti svých sester.

Manželství je patrilokální, což znamená, že se děvče přivádá do domu svého manžela, a pochází-li odjinud, jak se stává ve většině případů, stěhuje se do jeho komunity. Děti proto vyrůstají ve společenství, v němž jsou legálně cizinci. Nemají právo na půdu ani podíl na slávě vesnice, protože jejich domov, tradiční centrum lokálního patriotismu, majetek i hrdost na předky jsou spjaty s jiným místem. Následkem tohoto dvojího vlivu vznikají neobvyklé a zmatené kombinace sociálních vztahů.

Od raného dětství jsou chlapi a dívky jedné matky od sebe v rodině odděleni. Dochází k tomu následkem dodržování přísného tabu, které mezi nimi nedovoluje intimní vztahy a především zakazuje, aby se společně zabývali jakýmkoliv tématem souvisejícím se sexem. Stává se proto, že ačkoliv bratr skutečně má nad svou sestrou autoritu, tabu zakazuje jí užít, jedná-li se o její manželství. Privilegium svolit či odmítnout sňatek je tedy ponecháno rodičům dcery. V této jediné záležitosti má největší autoritu matčín manžel, tedy dceřin (ženin) otec.

Základní rozdíl mezi oběma typy rodin, které budeme srovnávat, začíná být jasný. V našem typu rodiny je otec a manžel autoritativní a vlivný a společnost ho v tom podporuje.⁵ Hospodářské uspořádání je rovněž uzpůsobeno tak, že otec je živitelem rodiny a může přinejmenším odepřít podporu nebo být velkorysý, podle své libovůle. Naproti tomu u Trobriandů je matka nezávislá a její manžel, který nemá nic společného se zplozením dětí, není živitelem rodiny, nemůže svým dětem přenechat majetek a nemá nad nimi společensky uznanou autoritu. Na druhou stranu mají nad dětmi velmi silný vliv matčíní příbuzní, zvláště pak její bratr, který je osoba nadaná autoritou, zaopatřovatel rodiny, po jehož smrti budou synové jeho sestry dědit majetek. A tak vzorec společenského života a uspořádání rodiny se řídí jinými pravidly než v naší kultuře.

Může se zdát, že zatímco zkoumat rodinný život v matrilinéární společnosti je zajímavé, je zbytečné rozvádět ten náš, jenž je každému důvěrně znám a je tolikrát rekapitulován v současné psychoanalytické literatuře. Mohli bychom ho jednoduše považovat za samozřejmý. V přesné srovnávací studii je však podstatné především neztrácet ze zřetele podmínky srovnání. Jelikož data o matrilinéárních společnostech, která zde uvádíme, byla získána speciální-

⁵ Rád bych poznamenal, že ačkoliv jako o „naší civilizaci“ mluvím o společnostech Evropy a Ameriky obecně, mám na mysli zejména průměrnou kontinentální rodinu, protože právě na tomto materiálu jsou založeny závěry psychoanalýzy. Zda u vyšších sociálních vrstev západní Evropy a Severní Ameriky dochází k pomalému posunu k mateřskému právu, k podmínkám bližším právním představám Melanésie než římskému právu a kontinentálním zvyklostem, to si netroufám předpovídat. Je-li základní předpoklad této knihy správný, pak by některé moderní proměny v otázkách sexuality (různé nevázané večírky apod.) spolu s oslabením patriarchálního systému měly zásadně změnit konfiguraci citů v rámci rodiny.

mi metodami antropologického terénního výzkumu, je nezbytné zpracovat stejně i evropský materiál a postupovat tak, jako by byl zkoumán stejnými metodami a posuzován z antropologického hlediska. Jak jsem již uvedl, v žádném psychoanalytickém popisu jsem nenašel ani jednu konzistentní referenci o společenském prostředí, a tím méně rozbor toho, jak se nukleární komplex a jeho příčiny mění v závislosti na společenské vrstvě naší společnosti. Je přece zcela zřejmé, že dětské konflikty v bohatě vybaveném dětském pokoji měšťanů nebudou stejné jako v příbytku rolníka či jednopokojovém bytě chudého pracujícího člověka. Abychom nyní obhájili platnost psychoanalytické doktríny, bude nutné zabývat se i spodní a méně kultivovanou vrstvou společnosti, kde se věci nazývají pravými jmény, kde je dítě ve stálém kontaktu s rodiči, žije a stravuje se s nimi v jedné místnosti a spí na jedné posteli a kde rodič nemá žádného „zástupce“, který by mu obraz rodiny komplikoval. Tady neexistuje dobré vychování, které by zmírnilo tvrdost všech těchto vlivů, a žárlivost i drobná soupeření každodenního života tu přerůstají v zatvrzelé, byt potlačené, nepřátelství.⁶

Můžeme tedy dodat, že pokud studujeme nukleární komplex a jeho základní sociální a biologická fakta proto, abychom je mohli aplikovat na studium folkloru, nutnost neopominout při tom rolníka a nevzdělané třídy je ještě naléhavější. Naše lidové tradice mají kořeny v podmínkách blízkých spíše prostředí dnešního středoevropského a východoevropského rolníka nebo chudého řemeslníka, než prostředí přesycených a nervózními stíhaných lidí z moderní Vídně, Londýna či New Yorku.

⁶ Mé osobní poznatky o životě, zvycích a psychologii východoevropských rolníků mi umožnily poznat hloubku rozdílů mezi negramotnými a vzdělanými vrstvami téže společnosti, pokud jde o postoje rodičů k dětem a naopak.

Aby bylo srovnání srozumitelnější, rozdělím průběh dětství do několika období, o každém z nich budu hovořit zvláště, popíšu je a srovnám v obou společnostech. Přesné rozlišení stadií v průběhu rodinného života je pro zpracování nukleárního komplexu důležité, protože psychoanalýza (a v tom skutečně tkví jedna z jejích hlavních zásluh), odhalila stratifikaci lidské psychiky a ukázala, že jednotlivé vrstvy zhruba odpovídají stadiím dětského vývoje. Různá období sexuality, krize, průvodní represe a amnézie, během kterých jsou některé vzpomínky odsunuty do nevědomí – z toho všeho lze zpracovat přehledné rozdělení dětského života na jednotlivá období.⁷ Pro náš nynější záměr postačí, bude-li vývoj dítěte rozdělen do čtyř období podle biologických a sociologických kritérií.

1. *Kojenecký věk* – nemluvně je závislé na výživě z matčina prsu a na ochraně rodiče, nemůže se samostatně pohybovat nebo vyslovit svá přání a myšlenky. Toto období bychom vymezili od narození až po dobu odstavení. U přírodních národů končí mezi druhým a třetím rokem. V civilizovaných společnostech je daleko kratší – většinou trvá pouze jeden rok. Pro odlišení stadií dětství je však lepší

⁷ Ačkoliv je pro Freudovo pojetí dětské sexuality její rozdělení do několika různých stadií zcela zásadní, ani v jeho nejpodrobnější práci na toto téma, *Třech pojednáních k teorii sexuality (Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, páté vydání – česky Freud, S., Sebrané spisy Sigmunda Freuda. Pátá kniha. Praha: Kocourek, 2000, s. 27–122. Přeložil M. Kopal a O. Friedmann. Poznámka překladatele, M.H.)* není schéma těchto po sobě jdoucích stadií zřetelně a explicitně nastíněno. V důsledku toho je tato kniha pro čtenáře, jenž není odborníkem na psychoanalýzu, poněkud složitá, a vznikají tak některé nejasnosti a kontradikce, které se mi dosud nepodařilo zcela překonat. Flügelův jinak vynikající výklad psychoanalýzy (*op. cit.*) rovněž trpí tímto nedostatkem, zvláště politováníhodným v díle, které si klade za cíl tuto doktrínu vyjasnit a systematizovat. Slovo „dítě“ znamená někdy batole, někdy adolescenta a přesný smysl musí být obvykle odvozen z kontextu. Proto doufám, že následující rozvržení bude užitečné.

použít toto přirozené kritérium. V této době je dítě fyziologicky vázáno na rodinu.

2. *Rané dětství* - období, kdy dítě je sice připoutáno k matce a není schopno vést nezávislou existenci, avšak už se umí pohybovat, mluvit a volně si hrát v blízkosti matky. Toto období trvá přibližně tři až čtyři roky a dítě se na jeho konci ocitá asi ve věku šesti let. Toto období života zahrnuje první pozvolné odpoutávání se od rodinných vazeb. Dítě se učí odcházet z dosahu rodiny a začíná být soběstačné.

3. *Pozdní dětství* - doba, kdy je dítě relativně samostatné, kdy se potuluje a hraje si s ostatními dětmi. Během tohoto období ve všech větvích lidstva a ve všech společenských třídách začíná být různým způsobem přijímáno za plnohodnotného člena společnosti. U některých divochů začínají přípravné obřady k iniciaci. U jiných a u našich rolníků a pracujících lidí, a to zvláště na kontinentu, je dítě postupně zaučováno a připravováno na své budoucí zaměstnání. V Západní Evropě a v Americe začínají děti touto dobou chodit do školy. Je to období druhého vymaňování se z vlivu rodiny a končí pubertou, která představuje jeho přirozený konec.

4. *Adolescence* - období mezi fyziologickou pubertou a úplnou společenskou dospělostí. V mnoha přírodních komunitách jsou do této epochy zařazeny základní iniciační obřady a u jiných kmenů klade kmenový zákon a řád na mladíka a dívku určité požadavky. V moderních civilizovaných společnostech chodí mládež na střední a vysoké školy nebo jiným způsobem dokončuje svou přípravu na budoucí povolání. Je to období úplné emancipace z rodinného vlivu. U divochů a u nižších vrstev naší společnosti většinou končí toto období sňatkem a založením nové rodiny.

Kapitola 3 První stadium rodinného dramatu

Je obecnou charakteristikou savců, že narozené mládě není soběstačné a musí se spoléhat na péči, ochranu, teplo a veškeré pohodlí, které mu zajišťuje matka. Tomu také odpovídá tělesný aspekt vztahu matky a dítěte. Matka na fyziologické úrovni projevuje nutkavý instinktivní zájem o dítě a kojenec zase touží po mateřském organismu, po teple jejího těla, pocitu bezpečí v jejím náručí a především po mléce a kontaktu s jejími prsy. Zpočátku je pro tento vztah určující selektivní náklonnost matky - zatímco kojenec je uspokojen jakýmkoliv tělem kojící ženy, matce je drahé pouze její vlastní dítě. Brzy se však rozlišovací schopnosti projeví i u dítěte a jeho vazba na matku se stává stejně výjimečnou a individuální jako pouto matky. Porod tak vytváří celoživotní pouto mezi matkou a dítětem.

Toto pouto je nejprve založeno na biologickém faktu, že mladí savci nemohou žít bez pomoci. Přežití druhu proto závisí na nejsilnějším instinktu, kterým je mateřská láska. Brzy však do hry vstupuje společnost a k mocnému hlasu přírody připojuje svá zpočátku slabá pravidla. Obyčej, zákony, morálka a někdy i náboženství všech lidských společností, přírodních i civilizovaných, berou na vědomí pouto mezi matkou a dítětem většinou již od prvního stadia těhotenství. Matka a někdy také otec musí dodržovat různá tabu a předpisy nebo vykonávat obřady, které nějakým způsobem souvisejí s péčí o nový život v matčině lůně. Porod je vždy důležitou společenskou událostí spjatou s mnoha tradičními zvyklostmi, které mají často souvislost s náboženstvím. I to nejpřirozenější a nejzřejmější

biologické pouto, jaké vzniká mezi matkou a dítětem, je determinováno zároveň fyziologicky i sociálně a nemůže být vyloženo bez přihlídnutí k vlivům tradice a zvyklostí dané společnosti.

Pojďme stručně shrnout a charakterizovat tyto společenské vlivy, které spoluurčují průběh mateřství v naší společnosti. Mateřství je mravní, náboženský a dokonce i umělecký ideál civilizace. Těhotná žena je chráněna zákony i obyčejí. Mělo by se na ni pohlížet jako na posvátný objekt a i ona sama by se měla ve svém stavu cítit šťastná a hrdá. Historickými a etnografickými údaji je doloženo, že tento ideál může být také skutečně naplněn. Dokonce i v moderní Evropě se v živé podobě uchoval u ortodoxních židovských komunit v Polsku, kde je těhotná žena objektem opravdové úcty a je na své těhotenství hrdá. Avšak v křesťanských árijských společnostech se u nižších tříd na těhotenství pohlíží jako na břímě a u bohatších lidí je příčinou rozpaků, nepohodlí a dočasného vyřazení ze společenského života. Jelikož tedy musíme uznat, že matčin postoj k těhotenství je důležitý pro její budoucí city k potomstvu, a jelikož se tento postoj významně liší v závislosti na prostředí a společenských hodnotách, je důležité, aby byl tento sociologický problém zkoumán podrobněji.

Jakmile se dítě narodí, společnost stvrzuje a podporuje biologické vzorce chování a instinktivní pudy matky. Množství obyčejů, mravní zásady a ideály činí z matky opatrovnici dítěte, což více méně platí jak u nižších, tak i u bohatých vrstev všech národů Evropy. Přestože je tento vztah natolik zásadní a biologií pojištěný, v jistých společnostech obyčej a ochablost vrozených pudů umožňují významné odchylky. Tak například existuje zvyk odesílat dítě přibližně na první rok jeho života k najaté náhradní matce. Tento obyčej býval velmi častý u střední třídy ve Francii. Stejně neblahý zvyk je chránit prsa ženy a najmout náhradní kojnou

nebo krmit dítě umělou stravou, což bývalo u bohatých tříd běžnou praxí, avšak dnes je to považováno za nepřírozené. Tady opět sociolog musí vstoupit do hry a doplnit, jak mateřství vypadá ve skutečnosti a jak se liší v závislosti na národních, ekonomických a mravních rozdílech.

Nyní se budeme zabývat tímtež vztahem v matrilineární společnosti na březích Pacifiku. Melanéska žena svému dítěti vždy projevuje vášnivou náklonnost a společnost její city podporuje a tuto náklonnost podněcuje a idealizuje prostřednictvím různých zvyků a obyčejů. Od samotného počátku těhotenství musí budoucí matka dodržovat různá stravovací tabu, vykonávat určité obřady, a dbát tak o prospěch dítěte. Podle obyčeje se na těhotnou ženu pohlíží jako na objekt úcty a tento ideál je také naplněn skutečným chováním a cítěním domorodců. V průběhu matčina prvního těhotenství se koná jistý komplikovaný obřad, jehož přesný cíl není zcela jasný, avšak zřejmě zdůrazňuje význam těhotenství a ženě jsou v jeho rámci prokazovány různé pocty.

Po porodu bývá matka s dítětem asi na měsíc v ústraní. Během té doby na dítě neustále dohlíží a pečuje o ně a do jejího přibytku mají přístup jen některé ženské příbuzné. Adopce je za normálních okolností velmi vzácná, a když už k ní dochází, tedy až po odstavení dítěte. I v takovém případě je dítě adoptováno jen blízkými příbuznými, nikdy ne cizími lidmi. Přirozená pouta mezi matkou a jejím potomkem jsou upevňována celou řadou zvyků, zejména obřady, mezi něž patří například rituální omývání matky a dítěte, zvláštní tabu, která matka musí dodržovat, a předvádění dítěte návštěvníkům.⁸

⁸ Významnou formou tabu, které musí matka po porodu dodržovat, je pohlavní zdrženlivost. Nádherné vyjádření vysokých morálních standardů domorodců souvisejících s tímto zvykem viz *Kontakt národů a střet kultur (The Contact of Races and Clash of Culture)* od G. Pit-ta-Riverse, 1927, kap. viii, oddíl 3.

V obou společnostech je tedy k biologickému mechanismu, instinktu, přidáno společenské působení obyčejů, morálky a pravidel dobrého chování, aby došlo k upevnění pouta mezi matkou a dítětem a aby jim byl dán prostor k vytvoření silného intimního vzájemného vztahu, který si mateřství žádá. Soulad mezi společenskými a biologickými silami zajišťuje plnou spokojenost a dokonalé štěstí. Společnost spolupracuje s přírodou, aby obnovila šťastný stav dítěte v děloze, který byl narušen porodním traumatem. Dr. Rank ve své práci, která má významný podíl na vývoji psychoanalýzy⁹, ukázal, že nitroděložní existence a vzpomínky na ni jsou pro další život důležité. Ať už si o „traumatu“ z porodu myslíme cokoli, není pochyb o tom, že první měsíce po porodu dochází působením jak biologických tak společenských sil k vytvoření určitého stavu bláženosti, který je později přerušen „traumatem“ z odstavení. Výjimečné odchylky od tohoto procesu byly zjištěny pouze u vyšších vrstev civilizovaných společností.

Mnohem podstatnější rozdíly mezi patriarchální a matrilinéární rodinou nalezneme v tomto období u otcovství. Je dosti překvapivé, že v přírodní společnosti, kde neznají fyzická pouta otcovství a kde je dodržováno mateřské právo, má otec mnohem důvěrnější vztah k dětem, než je obvyklé u nás. V naší společnosti totiž otec nehraje v životě malého dítěte příliš významnou roli. Obyčej, zvyky a pravidla dobrého chování dobře situovanému otci nařizují vyhnout se dětskému pokoji, zatímco rolník či pracující muž musí nechat péči o dítě na manželce skoro po celý den. Možná mu vadí, kolik času a péče dítě vyžaduje, avšak je pravidlem, že s dítětem nepomáhá, ani do situace nijak nezasahuje.

⁹ *Trauma zrození (Das Trauma der Geburt)*, 1924. Závěry Rankovy knihy jsou pro mne samozřejmě zcela nepřijatelné. Smysl všech nejnovějších posunů v psychoanalýze mi uniká, natož pak abych je mohl přijmout za své.

Víme již, že u Melanésanů je „otcovství“ čistě společenský vztah. Část tohoto vztahu spočívá v mužově povinnosti vůči manželčným dětem. Očekává se od něj, že „je bude na rukou nosit“, což je fráze, která již byla citována. Musí je nést, je-li matka na pochodu unavená, a rovněž doma se musí na péči o děti podílet, umývat je a pomáhat jim, když něco potřebují. V divošském jazyce existuje mnoho výrazů popisujících otcovství a útrapy s ním spojené a také povinnosti dětí chovat úctu ke svému otci. Typický trobriandský otec je tvrdě pracujícím a svědomitým pečovatelem, čímž plní povinnost, kterou mu ukládá společenská tradice. Ve skutečnosti se však otec vždy o děti zajímá sám od sebe, někdy i velmi zaníceně, a plní své povinnosti vstřícně a s láskou.

Porovnáme-li tedy patriarchální a matrilinéární vztahy v tomto raném stadiu, zjistíme, že hlavní rozdíl tkví v otcovství. V naší společnosti je otec držen stranou a v nejlepším případě hraje vedlejší úlohu. U Trobriandů je otec mnohem aktivnější, což je důležité především proto, že je mu dán daleko větší prostor pro utváření láskyplného vztahu k dětem. Až na pár výjimek nedochází v obou společnostech k větším rozporům mezi biologickými sklony a společenskými podmínkami.

Kapitola 4

Otcovství ve společnosti mateřského práva

Nyní jsme dospěli k období, kdy je dítě již odstaveno, učí se chodit a začíná mluvit. Biologicky se však jen pozvolna stává nezávislé na těle matky. Dítě stále zaníceně touží po její přítomnosti, doteku jejího těla a něžném objetí.

To je přirozený, biologicky podmíněný sklon dítěte, avšak naše společnost se staví jeho touhám dříve nebo později do cesty. Především bychom si měli uvědomit, že období, do kterého právě vstupujeme, začíná procesem odstavení. Šťastný, harmonický život kojence tak končí, nebo je přinejmenším narušen. U vyšších tříd je dítě na odstavení připravováno a dochází k němu natolik pozvolně, že většinou proběhne bez jakéhokoliv šoku. Avšak u nižších tříd naší společnosti je odstavení bolestivá rána pro matku, a tím spíše pro dítě. Později je intimita mezi matkou a dítětem vystavena dalším překážkám. Dítě prochází obdobími výrazných změn: již se samostatně pohybuje a nakrmí, vyjadřuje některé své pocity a myšlenky, začíná sledovat a chápat své okolí. Pečovatelství vyšších tříd odděluje matku a jejího potomka pozvolným způsobem. Dítě neprožívá žádný šok, avšak v jeho životě zůstává trhlina a pocit nenaplněné touhy. U nižších tříd se dítě dělí o postel se svými rodiči a stává se tak zdrojem rozpaků a nesvárů, je nuceno snášet surové a násilné odmítání.

Jak lze tedy na tomto stadiu porovnat přírodní mateřství na korálových ostrovech Nové Guineje s tím naším? Především odstavení probíhá u Trobriandů mnohem později, když už je dítě samostatné, pobíhá okolo, zajímá

se o věci kolem sebe a také může všechno jíst. Nastává tedy ve chvíli, kdy dítě nechce a ani nepotřebuje kontakt s matčinými prsy, a proto k prvnímu bolestnému odtržení nedochází.

„Matriarchát“, tedy vláda matky, v žádném případě neznamená, že je matka strašlivá a nelítostná saň. Trobriandská matka se o své děti stará, miluje je a hraje si s nimi téměř stejně láskyplně jako ve stadiu předešlém a mravní zásady a obyčejy kmene to také nařizují. Dítě je k ní připoutáno, rovněž v souladu se zákony, obyčejí a zvyklostmi, těsněji než její manžel, jehož práva jsou podřízena právům dětí. Psychologie intimních manželských vztahů má proto odlišnou povahu než u nás a nestává se, že by kvůli otci matka odmítala své děti. Další rozdíl je, že melanéská matka je mnohem shovívavější než typická evropská matka. Jelikož dítě není příliš vedeno a sotva dostává nějakou mravní výchovu a protože ta, jíž se mu dostat má, přichází až později a prostřednictvím jiných lidí, není zde mnoho důvodů k přísnosti. Matčiny malé nároky na disciplínu sice na jedné straně vylučují až přílišnou přísnost, která se občas vyskytuje v naší společnosti, avšak na druhou stranu snižují smysl pro povinnost a touhu dítěte matku potěšit a získat si její přízeň. Je třeba si uvědomit, že tato dětská touha je jedna z věcí, jež utužují vazbu mezi rodiči a dětmi u nás a dávají velkou naději pro vytvoření trvalého vztahu na celý život.

Co se týká otcovského vztahu, v naší společnosti se otec stále těší patriarchálnímu statusu, a to bez ohledu na národnost či společenskou třídu.¹⁰ Je hlavou rodiny, důle-

¹⁰ Také zde bych rád uvedl jako výjimku moderní americkou a britskou rodinu, v níž otec postupně ztrácí svou patriarchální pozici. Protože se však okolnosti rychle mění, není bezpečné ji zde vělnit do našich úvah. Psychoanalýza nemůže chovat naději, že se oídipský komplex uchová i v příštích generacích, které už budou znát jen sla-

žitou spojnicí rodu a rovněž ekonomickým zaopatřovatelem.

Jako absolutní vládce rodiny se snadno stává tyranem a v takovém případě vznikají mezi ním a jeho manželkou a dětmi různé formy napětí, jejichž konkrétní podoba velmi závisí na sociálním prostředí. U bohatých tříd západní civilizace je dítě odděleno od otce všemi typy pečovatelského systému. Ačkoliv je dítě stále s chůvou, jeho matka se mu věnuje, dohlíží na ně, a tak zaujímá v jeho citech stále dominantní místo. Na druhé straně otec jen zřídka vstupuje do dětského světa, a když, tak pouze jako divák a cizinec, před kterým se děti musí dobře chovat a předvádět se. Je autoritou, původcem trestů, a proto se v očích dítěte stává jakýmsi strašákem. Výsledkem je kombinace dvojího pohledu. Na jedné straně je považován za dokonalou bytost, v jejíž prospěch musí být uděláno vše, ale zároveň je na něm cosi strašidelného, čehož se dítě bojí, a rovněž si uvědomuje, že uspořádání domácnosti se řídí jeho pohodlím. Milující a sympatický otec snadno zaujme prve zmíněnou roli poloboha. Nafoukaný, obhroublý nebo netaktní otec brzy vyvolá nedůvěru nebo dokonce i nenávisť dítěte. Matka se ve vztahu k otci stává jakýmsi prostředníkem, jenž někdy zažaluje potomka jeho svrchovanosti, zároveň však může proti trestu zakročit.

V jednopokojových domácnostech s jedinou postelí, jaké nalézáme u chudého rolnictva ze střední a východní Evropy nebo u nižších pracujících vrstev, je situace jiná, ale výsledek je v podstatě stejný. Otec má vzhledem k uvedeným podmínkám těsnější kontakt s dítětem, což ve výjimečných případech vede k lepším vztahům, avšak většinou to vyvolává mnohem akutnější a chronické napětí v rodině. Když se unavený otec vrací z práce nebo jde opilého otce „pod pantoflem“. K němu budou děti pocívat spíše soucitnou lítost než nenávisť a strach!

lý z hospody, samozřejmě si vybíjí svoji nevrlost na rodině a týrá matku i děti. Neexistuje jediná vesnice či chudinská čtvrť moderního města, kde by se neobjevily případy čisté patriarchální krutosti. Ze svých vlastních vzpomínek mohu uvést mnoho případů, kdy se rolničtí otcové vrátili opilí domů a zbili své děti pouze pro potěchu nebo je vytáhli z postele a poslali do studené noci.

Když se pracující otec vrací domů, i v těch nejlepších případech musí děti ztichnout, přestat si neurvale hrát, potlačit bezprostřednost a dětské výbuchy radosti a bolesti. V chudých domácnostech má otec rovněž svrchované právo udílet tresty, zatímco matka je jen jakousi přímělkyní, která je často vystavena témuž zacházení jako její potomci. V chudších domácnostech je navíc ekonomická role živitele a společenská moc otce mnohem zřetelnější a působí ve stejném duchu jako jeho osobní vliv.

Role melanéskeho otce se v tomto stadiu od role evropského patriarchy velmi liší. V druhé kapitole jsem stručně vylíčil jeho značně rozdílné společenské postavení jako manžela a otce i jakou úlohu zaujímá v domácnosti. Není hlavou rodiny, nepředává rodový původ svým dětem a ani nezaujímá roli hlavního živitele. To od základů mění jeho právní postavení, a tím pádem i vztah k manželce. Trobriandský muž se jen zřídka se svou ženou hádá, sotva ji někdy hrubě napadá a v žádném případě ji není schopen dlouhodobě tyranizovat. Dokonce ani na sexuální život nepohlíží domorodý zákon a zvyklosti jako na manželčinu povinnost a manželovo privilegium, jako je tomu v případě naší společnosti. Trobriandští domorodci zastávají tradici předepsaný názor, že manžel je za sexuální služby manželce zavázán, musí si je zasloužit a platit za ně. Jeden ze způsobů, vlastně hlavní způsob, jak dostat této své povinnosti, je prokazovat služby a náklonnost jejím dětem. Existuje mnoho domorodých pořekadel, v nichž jsou tyto principy

vyjádřeny formou poněkud nevázaného folkloru. Během kojeneckého věku dítěte je manžel jemný a milující pečovatel. Později, v období raného dětství, si s dítětem hraje, věnuje se mu a učí ho tolika zábavným kratochvílím, kolik ho jen napadne.

Tudíž právní, morální a obyčejové tradice kmene a veškeré tlaky společenské organizace spolupůsobí tak, že muž ke své manželské a otcovské roli má úplně jiný postoj než patriarcha. Přestože musí být tento postoj definován abstraktně, v žádném případě se nejedná o pouhý právní princip, který se nedotýká skutečného života. Projevuje se v každé maličkovosti všedního života, proniká do vztahů v rodině a ovládá city mezi jednotlivými členy. Děti nikdy nevidí svou matku ponižovanou, týranou nebo otrocky závislou na svém manželovi, a to ani v případě, že je ženou prostého původu provdanou za náčelníka. Nikdy nepocítí otcovu tvrdou ruku. Není jejich příbuzný, vlastník ani dobrodinec. Nemá na ně žádná práva ani privilegia. Přesto je na ně citově vázán stejně jako každý normální otec na světě, a proto se pokouší získat si jejich lásku a udržovat nad nimi svůj vliv v souladu s tím, co vyžaduje tradice.

Srovnáváme-li evropské a melanéské otcovství, nesmíme ztratit ze zřetele biologická ani sociologická fakta. Biologicky je nepochybně v každém průměrném muži tendence cítit ke svým dětem lásku a něhu. Tato tendence však není zřejmě dostatečně silná k tomu, aby překlenula všechny těžkosti, jež děti na svého rodiče uvalí. Proto když do hry vstoupí společnost a v nějakém případě prohlásí, že otec je absolutním pánem a děti jsou tu pro jeho prospěch, pohodlí a slávu, potom společenský vliv poruší rovnováhu mezi přirozenou náklonností k potomkům a přirozeným odporem k obtížným situacím. Když se naopak v matrilineární společnosti nepřiznávají otcí žádná privilegia ani práva na city k jeho dětem, nýbrž si je musí získat, a když

se v téže necivilizované společnosti vyskytuje méně tíživých situací působících neblaze na jeho nervy, ambice a ekonomickou zodpovědnost, má více volnosti k tomu, aby podlehl svým otcovským instinktům. V naší společnosti je tedy spolupůsobení biologických a společenských sil uspokojivé v tom nejranějším dětství, ale později se začínají ukazovat jeho nedostatky. V melanéské společnosti harmonické vztahy přetrvávají.

Přesvědčili jsme se, že otcovské právo má lví podíl na příčinách rodinného konfliktu tím, že zaručuje otcí společenské nároky a privilegia, která nejsou úměrná jeho biologickým sklonům ani lásce, již je schopen svým dětem dát a v nich vyvolat.

Kapitola 5 Sexualita v období raného dětství

Přestože se zabývám stejným tématem jako Freud a jiní psychoanalytici, doposud jsem se snažil vyhýbat oblasti sexuality – jednak abych zdůraznil sociologický aspekt svého přístupu a jednak abych nezabředl do akademických úvah, jako je povaha vazby mezi matkou a dítětem nebo koncept „libida“. Avšak v tomto stadiu, kdy si děti začínají samostatně hrát a rozvíjejí svůj zájem o lidi kolem a jejich činnosti, sexualita vystupuje na povrch v podobě, jež je přístupná vnějšímu sociologickému pozorování a jež přímo zasahuje do života rodiny.¹¹ Kdo pozorně sledoval evropské děti a sám nezapomněl na své vlastní dětství, jistě postřehl, že v raném věku, řekněme mezi třemi až čtyřmi lety, se v dětech probouzí určitý druh zájmu a zvědavosti. Kromě světa legitimních, normálních a „krásných“ věcí se jim otevírá svět ostýchavých tužeb, tajných zájmů a skrytých popudů. Začínají se utvářet dvě kategorie věcí, kategorie, které přetrvávají po celý život: „slušné“ a „neslušné“, či „cudné“ a „necudné“. U některých lidí je vše „neslušné“ úplně potlačeno a pravé hodnoty slušnosti nabobtna-

¹¹ Čtenář, který se zajímá o dětskou sexualitu a psychologii dítěte, by měl nahlédnout též do *Sexuálního života dítěte* (*Das Sexualleben des Kindes*), 1908, od A. Molla a do sborníku sestaveného Havelockem Ellisem pod názvem *Studie k psychologii sexu* (*Studies in the Psychology of Sex*), 1919, s. 13 a dále. Rovněž do prvního dílu z roku 1910, s. 36 a dále a 235 a dále. Významné jsou též knihy *Dítě ve zvycích a mravech národů* (*Das Kind in Brauch und Sitte der Völker*) od Ploss-Renze, Lipsko, 1911–1912; *Duševní život mládeže* (*Das Seelenleben des Jugendlichen*), 1925, od Charlotte Bühlerové; a dále práce o psychologii dítěte od Williama Sterna.

jí v zatrpklou puritánskou ctnost nebo v ještě více odpudivé pokrytectví konvenční morálky. Jindy je „slušné“ zcela zadušeno záplavou pornografického ukájení a druhá kategorie se rozvine v úplnou chlípnost myslí, která není o nic méně odpudivější než ona pokrytecká „ctnost“.

V druhém období dětství, kterým se nyní zabýváme a do něhož podle mého schématu spadají děti přibližně od čtyř do šesti let, se „neslušné“ projevuje zájmem o vyměšovací funkce, exhibicionismem a hrami s neslušným odhalováním, často provázenými krutostí. Pohlaví na to v podstatě nemá vliv a zájem o reprodukční akt je minimální. Každému, kdo žil delší dobu mezi rolníky a zná důvěrně jejich dětství, je zřejmé, že k těmto jevům dochází zcela běžně, avšak skrytě. U pracujících tříd je tomu podobně.¹² Ve vyšších třídách jsou „neslušnosti“ mnohem více potlačovány, avšak příliš se neliší. Pozorování bohatých společenských vrstev, které je daleko složitější než mezi rolníky, by se však z morálních, pedagogických a eugenických důvodů mělo naléhavě uskutečnit a rovněž by měly být vyvinuty přiměřené výzkumné metody. Domnívám se, že výsledky by do značné míry potvrdily některá tvrzení Freuda a jeho školy.¹³

Jaký má nově probuzená dětská sexualita či dětská neslušnost vliv na rodinné vztahy? V rámci rozlišování mezi „slušným“ a „neslušným“ spadají rodiče, zejména

¹² Pečlivý pozorovatel společenského života, Zoia, nám k tomuto tématu poskytl bohatý materiál, který je zcela v souladu s mými vlastními pozorováními.

¹³ Freudova tvrzení o normálním výskytu sexuality před pohlavní dospělostí, o malé diferenciaci mezi pohlavími, o anální erotice a malém zájmu o samotný pohlavní styk jsou, podle mých pozorování, správná. V nedávném článku v *Zeitschrift für Psycho-Analyse*, ročník 1923, Freud své předchozí stanovisko poněkud pozměnil a tvrdí, aniž by to dokladoval, že děti na tomto stadiu mají přese všechno už i „pohlavní“ zájmy. S tím nemohu souhlasit.

matka, zcela do první kategorie a v dětské mysli zůstávají „neslušným“ naprosto nedotčeni. Pro dítě je představa, že by matka mohla o nějaké jeho chlípné hře vědět, nanejvýš odporná. Dítě rovněž odmítá dotýkat se v matčině přítomnosti jakékoliv sexuální tematiky nebo s ní na toto téma hovořit. Na otce, jenž je rovněž striktně vyřazen z „neslušné“ kategorie, je navíc pohlíženo jako na morální autoritu, kterou by tento druh myšlenek a zábavy mohl rozhněvat. „Neslušné“ totiž vždy přináší pocit viny.¹⁴

Freud a psychoanalytická škola kladou velký důraz na sexuální rivalitu mezi matkou a dcerou a mezi otcem a synem. Podle mého názoru rivalita mezi matkou a dcerou nezačíná v tomto raném stadiu. Každopádně jsem nikdy nevyzpozoroval stopy, které by tomu nasvědčovaly. Vztahy mezi otcem a synem jsou komplikovanější. Ačkoliv, jak jsem již poznamenal, nemá malý chlapec vůči své matce takové myšlenky, touhy či pudy, které by on sám řadil do kategorie „neslušných“, nemůže být pochyb o tom, že při těsném tělesném kontaktu s matkou dochází v jeho mladém organismu k sexuálním reakcím.¹⁵ V rolnic-

¹⁴ Přístup moderních mužů a žen se rychle mění. V současné době dbáme při výchově svých dětí na „osvětu“, aby mohly do sexuálního života vstoupit připraveny. Musíme si však v první řadě uvědomit, že se to týká jen menšiny, dokonce i mezi britskou a americkou inteligencí. Zadruhé si nejsem vůbec jistý, zda tato nová metoda výchovy zcela překoná ostych a nesmělost, kterou v otázkách sexu děti k rodičům pociťují. Zdá se totiž, že i dospělí mají obecnou tendenci vylučovat dramatické, rozrušující a mystické citové prvky ze všech stabilních vztahů založených na každodenním styku. Ani Trobriandané, jejichž sexualita je v podstatě nepotlačena, se ve věcech sexu nikdy nesvěřují rodičům. Je pozoruhodné, o kolik snazší je svěřit něco delikátního či ostudného přátelům a známým, kteří nejsou příliš důvěrně spojeni s naším každodenním životem.

¹⁵ Toto jsem napsal poprvé v roce 1921 a od té doby jsem svůj názor na věc změnil. Tvzení, že „při těsném tělesném kontaktu s matkou dochází v mladém organismu chlapce k sexuálním reakcím“, se mi

kých komunitách radí staré klevetnice mladým matkám, aby chlapce starší tří let nechávaly spát odděleně. Výskyt dětských erekcí je v těchto komunitách dobře znám stejně jako fakt, že chlapec lne k matce jiným způsobem než dívka. Skutečnost, že za těchto podmínek je mezi otcem a mladým chlapcem prvek sexuální rivality, nezpochybňuje ani vnější sociologický pozorovatel. Psychoanalytiko- vé jsou o tom skálopevně přesvědčeni. U bohatších tříd se přímé konflikty většinou neprojevují, ale vznikají v představách ve vytříbenější, možná však stejně zákeřné formě.

Je třeba si uvědomit, že v tomto stadiu, kdy dítě začíná projevovat rozdílnou povahu a temperament v závislosti na pohlaví, jsou rodičovské city jiné k dcerám a jiné k synům. Otec vidí v synovi svého nástupce a někoho, kdo zaujme jeho místo v rodu a v domácnosti. Je proto k synovi ve všem mnohem kritičtější, což ovlivňuje jeho city dvojitým způsobem: když chlapec jeví známky mentální nebo fyzické nedostatečnosti a nesplňuje ten ideál, ve který otec věří, potom je příčinou velkého zklamání a nevraživosti. Na druhou stranu už v tomto stadiu vede určitá míra rivality, nelibost z budoucího nahrazení a melancholie odcházející generace opět k odpovědi v podobě nepřátelských pocitů. Toto nepřátelství, v obou případech potlačené, zatvrzuje otce vůči synovi, jenž na to reaguje rovněž nepřátelskými pocity. Matka naproti tomu k negativnímu citu k synovi nemá důvod, a navíc k němu chová obdiv jako k budoucímu muži. Otcovy city k dceři – opakování sebe samého v ženské formě – většinou vyvolají něžné emoce a snad i lichotí jeho ješitnosti. Tudiž společenské faktory jsou smíšeny s biologickými a způsobují, že otec tíhne něžně-

zdá nyní absurdní. Jsem rád, že mohu užít tak tvrdého výrazu, neboť jsem sám původcem onoho absurdního tvrzení. Tuto fázi vývoje psychologie dítěte jsem vyložil způsobem, jenž se mi zdá i nadále adekvátní, v části IV., kapitole 9. tohoto díla.

ji k dceři než k synovi, zatímco u matky je tomu naopak. Musíme však podotknout, že záliba v potomkovi nemusí mít sexuální podtext jen proto, že jde o potomka opačného pohlaví.

V Melanésii se dítě sexuálně vyvíjí úplně jiným způsobem. Biologické pudry se zcela jistě v zásadě neliší. Avšak nepodařilo se mi nalézt žádné známky něčeho, co by se dalo nazvat dětskou neslušností nebo skrytým světem, ve kterém by se děti oddávali tajným zábavám zahrnujícím zájem o vyměšovací funkce či exhibicionismus. Zkoumání těchto záležitostí s sebou přirozeně nese jisté komplikace, protože s divoškým dítětem je těžké navázat osobní kontakt. Kdyby existoval neslušný svět jako u nás, potom by bylo zbytečné zpovídat průměrného dospělého divocha, stejně jako by bylo zbytečné zpovídat konvenční matku, otce či chůvu v naší společnosti. U divochů však existuje jedna okolnost, která natolik zásadně mění celou situaci, že není možné se mýlit. Totiž v okamžiku, kdy se objeví dětská sexualita pohlavního typu, k čemuž dochází poněkud později než v období, kterým se zabýváme nyní, tak okolo pěti až šesti let, nikdo z divochů tyto projevy nepotlačuje, nekritizuje ani neodsuzuje. Z toho vyplývá, že jestli v raném dětství existuje neslušnost, měla by být stejně snadno sledovatelná jako pozdější pohlavní stadium sexuálních her.

Jak vysvětlíme, že u divochů neexistuje stadium, které Freud nazývá stadiem „předpohlavním“ či obdobím „análně-erotického“ zájmu? Lépe tomu porozumíme poté, co probereme další stadium dětského vývoje, v jehož průběhu se sexualita melanéských dětí zásadně odlišuje od té naší.

Kapitola 6 Příprava na život

Právě vstupujeme do třetího stadia dětství, počínajícího mezi pátým až sedmým rokem. V tomto období se dítě začíná cítit nezávisle, vytváří si vlastní hry a vyhledává své vrstevníky, se kterými se rádo potuluje mimo dosah dospělých. Dětská hra přechází ve vyhraněnější činnosti a vážnější životní zájmy.

Sledujme nyní naše dva paralelní případy v tomto stadiu. V Evropě vzdálí dítě od rodinného vlivu vstup do školy nebo u nevzdělávaných tříd příprava na budoucí povolání. Chlapec či dívka ztrácí do určité míry svou výhradní vazbu na matku. Chlapci se často v tomto období stává, že některé prvky vášnivé něhy, které cítí ke své matce, dočasně přenesou na nějakou náhradní matku. Tento přenos však nesmíme zaměňovat s mnohem pozdější tendencí pubertálních chlapců zamilovat se do starší dívky či ženy. Současně se již probouzí touha vymanit se z všemocné intimity mateřského zájmu, a dítě se proto odmítá se vším svěřovat svým rodičům. U rolníků a nižších tříd nastává proces emancipace od matky dříve než u vyšších vrstev, ale v podstatě se mnoho neliší. Je-li matka silně vázaná na dítě, a zvláště pak na chlapce, má sklon k určité žárlivosti a odporu vůči tomuto procesu a snaží se mu nějakým způsobem zabránit. Zpravidla to vede jen k tomu, že odtržení je ještě bolestivější a intenzivnější.

Děti na korálových plátech západního Pacifiku mají podobné tendence. Dokonce se projevují ještě výrazněji, protože absence povinné školní docházky a přísné disciplíny umožňuje, aby se vrozené sklony a dětská přirozenost

mohly volněji projevit. Matka v Melanésii neklade žárlivý odpor ani neprojevuje znepokojení nad počínajícími projevy dětské nezávislosti. To proto, že tady chybí hlubší zájem matky o vzdělání dítěte. V tomto období si děti na Trobriandově souostroví začínají v rámci komunity utvářet své malé mládežnické společenství. Potulují se v tlupách a společně s dalšími malými dětskými společenstvími ze sousedství si hrají na odlehlých plážích nebo ve vzdálených místech džungle, a ač poslouchají svého dětského vůdce, jsou téměř úplně nezávislé na autoritě dospělých. Rodiče se je nikdy nesnaží omezovat, zasahovat do jejich aktivit nebo po nich vyžadovat každodenní povinnosti. Zpočátku má samozřejmě rodina na dítě značný vliv. Proces emancipace však postupuje pozvolným, nepřerušovaným a přirozeným způsobem.

V tom je značný rozdíl mezi evropskými podmínkami, kde dítě často přechází z důvěrného rodinného prostředí do chladné školy nebo jiného přípravného zařízení, a Melanésii, kde proces emancipace probíhá postupně, uvolněně a bez stresů.

Jakou roli hraje v tomto období otec? Kromě několika moderních fází vývoje rodinného života v Británii a Americe představuje otec v naší společnosti i nadále princip autority v rodině. Mimo domov – ve škole, dílně nebo přípravném učení, kde dítě z rolnické rodiny často pracuje – vládne otec buď osobně, nebo v zastoupení. V tomto stadiu dochází u dětí z vyšších tříd k důležitému procesu – k utváření vědomí otcovské autority a ideálu otce. Dítě začíná nyní chápat to, co předtím pouze tušilo a cítilo, totiž že otec je ustanoven jako hlava rodiny a má také ekonomický vliv. Matka nebo vychovatelé dítěti v různé míře a rozličnými způsoby vštěpují ideál otcovy moudrosti, neomylnosti, spravedlivosti a moci prostřednictvím mravních a náboženských ponaučení. Hrát roli ideálu není nikdy

jednoduché a zůstat v ní i v běhu všedního života je vskutku mimořádný výkon, zvláště pak pro někoho, jehož špatné rozpoložení a vrtochy nejsou usměrňovány žádnou disciplínou. A tak se dětská představa o ideálním otci hroutí ještě dříve, než se stačí zcela zformovat. Dítě cítí zprvu z otcovy špatné nálady a slabosti jakési zneklidnění, má z jeho hněvu strach a matný pocit nespravedlnosti, a je-li výbuch příliš silný, možná i pocit studu. Brzy si k otci vytvoří svůj vlastní postoj, plný rozporuplných emocí, v němž se mísí úcta s opovržením, láska s odporem, něha se strachem. Právě v tomto období dětství má společenský vliv, díky působení patriarchální instituce, dopad na postoj dítěte k jeho otci. Mezi chlapcem a otcem výrazněji krystalizuje jak soupeřivost následníka a toho, jenž má být nahrazen, tak i vzájemná žárlivost popsaná v předcházející části, což způsobuje, že negativní prvky v otcovsko-synovském vztahu převládají výrazněji, než je tomu ve vztahu otce a dcery.

U nižších tříd je proces idealizace otce drsnější, avšak neméně důležitý. Jak jsem již řekl, otec je v typické rolnické domácnosti zcela otevřeně tyranem. Matka se podvoluje jeho svrchovanosti a přenáší tento postoj na děti, které ho uctívají a zároveň se obávají kruté moci, již otec představuje. I v tomto případě cit sestává z rozporuplných emocí a otec rovněž výrazně preferuje své dcery.

Jaká je úloha otce v Melanésii? V tomto stadiu vývoje dítěte není třeba o ní mnoho říkat. Otec i nadále přistupuje k dětem kamarádsky. Pomáhá jim a učí je všemu, co chtějí umět. Je pravdou, že děti v tomto vývojovém stadiu nevěnují otci tolik pozornosti, a spíše dávají přednost svým vrstevníkům. Otec je však vždy nablízku jako rádce, napůl kamarád ve hře a napůl ochránce.

Přesto v tomto období vstupuje do života mladých chlapců a děvčat princip kmenového zákona a autority,

nutnost podrobit se omezení a zákazu určitých žádoucích věcí. Avšak tento zákon a omezování nejsou reprezentovány otcem, nýbrž zcela jinou osobou – matčíným bratrem, mužskou hlavou rodiny v matriarchální společnosti. Je to on, kdo třímá v rukou *potestas* a také ji rozsáhle využívá.

Autorita matčina bratra je sice velmi obdobná té, kterou u nás zastává otec, ale není s ní úplně identická. Především jeho vliv začne působit na dítě daleko později, než je tomu u evropského otce. Dále nikdy nevstupuje do intimity rodinného života a naopak žije v jiné chatrči a často i v jiné vesnici než jeho sestra, která podle pravidla patri lokality trobriandského manželství bydlí s dětmi u svého manžela a otce svých dětí. A tak strýcův vliv působí z určité vzdálenosti, čímž se vylučuje tyranizování za každou maličkost, které je nejvíce nepřijemné. Do života dítěte, ať už chlapce nebo dívky, vnáší strýc dva prvky. Především povinnosti, zákazy a různá omezení a na druhém místě, zvláště v životě chlapce, také prvek hrdosti, ambice a společenských hodnot, zhruba polovinu toho, proč Trobriandnovi stojí za to žít. Omezení přichází v okamžiku, kdy strýc začíná řídit chlapcovy aktivity, požadovat na něm určité služby a seznamovat ho s některými kmenovými zákony a zákazy. Mnohé z toho mu již bylo vštípeno jeho rodiči, ale *kada* (matčín bratr) je ten, ke komu chlapec vždy vzhlíží jako k právoplatné autoritě.

Od svých šesti let je chlapec strýcem nabádán, aby se účastnil výprav, začal pracovat v zahradách a pomáhal při sklizních. Během těchto činností, které vykonává ve vesnici matčina bratra spolu s dalšími členy svého klanu, se chlapec dozvídá, že i on přispívá k *butura* (klanové slávě). Začíná cítit, že toto je jeho vlastní vesnice a jeho vlastní lidé, a učí se tradice, mýty a legendy svého klanu. Dítě v tomto období rovněž často pracuje spolu s otcem a je zajímavé sledovat jeho rozdílný postoj k těmto dvěma starším muž-

ským příbuzným. Otec je mu stále blízký. Chlapec s ním rád pracuje, pomáhá mu a učí se od něho, ale zároveň mu stále více dochází, že taková spolupráce je založena na jejich dobré vůli a nevychází ze zákona. Uspokojení z této činnosti je mu odměnou, ale pyšnit se jí nemůže, protože je to práce pro cizí klan. Dítě je také svědkem toho, jak matka dostává od svého bratra rozkazy, přijímá od něho podporu, jedná s ním s velkou úctou a sklání se před ním, jako se sklání prostý člověk před náčelníkem. Postupně si uvědomuje, že on sám je nástupcem svého strýce a že se také stane pánem nad svými sestrami, od nichž je již nyní oddělen podle společenského tabu zakazujícího jakoukoliv intimitu.

Strýc z matčiny strany je, podobně jako otec u nás, chlapci idealizován, je mu představen jako někdo, koho má uspokojit a kdo je rovněž vzorem, který má být v budoucnu napodobován. Vidíme tedy, že mnohé z těch prvků, které činí otcovu roli v naší společnosti tolik obtížnou, jsou v Melanésii uděleny matčinu bratrovi. On má v rukou moc, on je idealizován a děti a matka jsou mu podřízeny, zatímco otec je od všech těchto nepřijemných privilegií a vlastností úplně osvobozen. Avšak matčín bratr vnáší do života dětí nové prvky, které činí život velkolepějším, zajímavějším a lákavějším – společenské ambice, tradiční slávu, hrdost na svůj rod a příbuzenstvo a příslib budoucího bohatství, moci a společenského postavení.

Je třeba si uvědomit, že ve stejné době, kdy se evropské dítě začíná orientovat v našem komplexu společenských vztahů, melanéský chlapec nebo děvče rovněž proniká do principů příbuzenství, které jsou základem jejich společenského řádu. Tyto principy přesahují intimitu rodinného života a znovu uspořádávají společenský svět dítěte, který doposud sestával z širších kruhů rodiny, dalších rodin, sousedů a vesnické komunity. Dítě nyní poznává, že musí

mezi všemi těmito skupinami lidí rozlišovat dvě základní kategorie. Jedna sestává z opravdových příbuzných – *veyola*. Sem patří především jeho matka, bratři a sestry, strýc z matčiny strany a všichni jejich příbuzní. To jsou lidé, kteří jsou stejné substance, „stejně krve“ jako on sám. Muže musí poslouchat, spolupracovat s nimi a pomáhat jim při práci, ve válce a v osobních sporech. Ženy stejného klanu a příbuzenské příslušnosti jsou mu striktně zapovězeny. Druhá společenská kategorie sestává z cizinců či outsiderů – *tomakava*. Tak se nazývají lidé, kteří nejsou svázáni matrilineárním poutem nebo nepatří do stejného klanu. Do této skupiny spadá i otec a jeho příbuzní mužského i ženského pohlaví a také ženy, se kterými se mladý Trobriandčan může oženit nebo s nimi mít milostné pletky. Tito lidé, zvláště pak otec, mají s dítětem velmi blízký osobní kontakt, což ale zákon a morálka kmene naprosto nebere v úvahu. Na jedné straně tak stojí vědomí identity a příbuzenství spojené se sociálními ambicemi a hrdostí, ale také s omezováním a sexuální tabu, a na druhé straně, ve vztahu k otci a jeho příbuzným, svobodné přátelství a přirozený cit, rovněž i sexuální volnost, ale ne osobní identita nebo tradicí posvěcená pouta.

Kapitola 7 Sexualita v pozdním dětství

Nyní se dostáváme k problému sexuálního života ve třetím období vývoje dítěte, do něhož spadá stadium volných her a pohybu a které můžeme nazývat pozdním dětstvím. Jedná se o dobu přibližně od pěti až šesti let do puberty. Když jsem se zabýval předchozím stadiem života dítěte, odděloval jsem úvahy o sexualitě od rozboru společenských vlivů. Totéž udělám i nyní, abych objasnil, jaký podíl vlivu má na život dítěte organismus a jaký společnost.

Podle Freuda dochází u dětí z moderní Evropy v tomto věku k velmi zvláštnímu jevu – regresi sexuality, období latence, utlumení vývoje sexuálních funkcí a pudů. Ve Freudově schématu neuróz je období latence obzvláště důležité, protože je provázeno amnézií, jakýmsi závojem úplného zapomnění, jenž v tomto období zastírá vzpomínky na dětskou sexualitu. Stojí za povšimnutí fakt, že se k tomuto významnému a pozoruhodnému Freudovu tvrzení ostatní psychoanalytici nehlásí. Například Moll se ve svém popisu dětské sexuality (velmi důkladném a kompetentním příspěvku)¹⁶ o žádném utlumení sexuálního vývoje nezminil. Naopak, popisuje ničím nerušený, postupný růst sexuality dítěte, křivku, jež plynule roste bez jakékoliv odchylky. Pozoruhodné je, že i sám Freud je občas na pochybách. A tak z celého vývoje dětství nemá ve svém díle žádnou kapitolu jasně a zřetelně zasvěcenou tomuto období a na jednom nebo dvou místech se dokonce přestává pít o jeho existenci.¹⁷ Přesto, mohu-li se opřít o materiál zís-

¹⁶ A. Moll, *Sexuální život dítěte (Das Sexuelleben des Kindes)*, 1908.

¹⁷ Období latence často zmiňuje například ve *Třech pojednáních (Drei*

kaný z osobních poznatků o chlapcích školou povinných, se toto latentní období pravidelně dostavuje okolo šestého roku dítěte a trvá dva až čtyři roky. Během této doby zájem o neslušnosti ochabuje. Ponuré, leč lákavé barvy, jimiž sváděly, teď blednou a jsou potlačeny a zapomenuty. Zájem a energie dítěte jsou směřovány k jiným věcem.

Jak vysvětlíme rozporuplnost Freudových vlastních názorů a rovněž přezíravost ostatních autorů, kteří se sexualitou zabývali, k těmto faktům?

Je zřejmé, že se zde zabýváme nikoliv jevem hluboce zakořeněným v organické přirozenosti člověka, ale něčím, co je z velké části nebo úplně určeno sociálními faktory. Pustíme-li se do srovnávacího průzkumu různých vrstev společnosti, bez obtíží zjistíme, že u nižších vrstev, zvláště pak u rolníků, není latentní období tak výrazné. Abychom problém lépe pochopili, vraťme se do předcházejícího období dětské předpohlavní sexuality a podívejme se, jak na sebe obě období navazují. V páté kapitole jsme se dozvěděli, že u dětí z nižších i vyšších vrstev existuje v raném věku zájem o „neslušné“. U rolnických dětí se však objevuje později a projevuje se trochu odlišně. Porovnejme znovu příčiny „anální erotiky“, jak ji Freud nazývá, u dětí z nižších a vyšších vrstev¹⁸. Dítě z bohaté rodiny je zpočátku pečovateli podporováno ve vykonávání přirozených funkcí

Abhandlungen), páté vydání, s. 40, 44, 64; a dále v *Přednáškách (Vorlesungen)*, 1922, s. 374 (česky Freud, S., *Sebrané spisy Sigmunda Freuda. Jedenáctá kniha*. Praha: Kocourek, 1997, s. 260 a 275. Přeložil J. Pechar. Poznámka překladatele, M.H.). V žádné z těchto knih však latence není probírána zvlášť. Opět se dočteme, že „období latence může také opadnout, nemusí s sebou nutně nést přerušování sexuální aktivity a sexuálních zájmů v celém jejich rozsahu“. (Citát podle českého překladu *Přednášek*, s. 248.)

¹⁸ Ošklivý neologismus „anální erotika“ bych zde sám nepoužíval, avšak protože už je jednou zaveden doktrínou, kterou se tu zabývám, nebude na škodu si ho vypůjčit.

a ve svém zájmu o exkrementy, avšak tato podpora náhle končí. Chůva nebo matka, jež se do určité doby snaží dítě k úkonu podněcovat, chválí jeho rychlé provedení a ukazuje mu jeho výsledky, najednou zjistí, že se tím dítě příliš zabývá a hraje si způsobem, který dospělým připadá nečistý, který je však pro dítě naprosto přirozený. Poté nastupuje výchovná autorita – dítě dostane pohlavek, pochopí, že způsobilo pohoršení, a neslušný zájem je násilně potlačen. Dítě vyrůstá a rezervovanost, nevraživost a přetvářka zastírají přirozené funkce a činí je předmětem tajných zájmů a mystické přitažlivosti.

Ti, kteří si ze svého dětství pamatují, jak silně dítě pocítuje tuto represivní atmosféru nárazek a náznaků a jak přesně chápe její význam, uznají, že kategorie „neslušnosti“ je vytvořena dospělými. Na základě pozorování dětí i z vlastních vzpomínek rovněž není těžké zjistit, že děti rychle a brzy pochyty strojené postoje dospělých a stanou se z nich malí puntičkáři, moralisté a snobové. U rolníků jsou podmínky zcela odlišné. Děti jsou poučeny o věcech týkajících se sexuality již v raném věku. Nemohou nevidět sexuální úkony rodičů a jiných příbuzných a slyší hádky, v nichž je uvedena celá řada sexuálních obsceností a technických detailů. Přicházejí do styku s domácími zvířaty, jejichž rozmnožování je i se všemi detaily předmětem zájmu celé domácnosti a je otevřené a podrobně komentováno. Jelikož jsou do všech těchto záležitostí přirozeně vtaženy, pocíťují menší potřebu zabavovat se tajně tím, co mohou různými způsoby dělat a prožívat neskrytě. Děti z pracujících vrstev se pravděpodobně nacházejí uprostřed obou těchto extrémů. Nemají téměř žádný kontakt se zvířaty, ale na druhé straně jsou častěji svědky postelových scén a různých řečí hodných nevěstince.

Co z těchto zásadních rozdílů mezi bohatými a proletářskými dětmi vyplývá? Především „neslušnost“, kte-

rá je u buržoazních dětí vyvolávána potlačováním přirozené zvědavosti, je u nižších tříd mnohem méně výrazná a projevuje se až později, kdy je již spojována s myšlenkami na pohlavní sexualitu. U dětí z bohatších vrstev nastupuje latentní období poté, co zájem o neslušnosti samovolně odezněl, když dítě opouští domácí péči a začíná se zabývat novými zájmy. Tyto zájmy ho zcela pohltnou, zatímco chybějící znalosti v oblasti sexuality zamezují tomu, aby pohlavní zájem nastal tak brzy.

U nižších tříd přichází raná zvědavost o pohlavní záležitosti současně s příslušnými znalostmi, a vzniká tak kontinuita, nepřetržitý vývoj od raného období dětství k plně vyvinuté sexuální pubertě.

Povaha sociálních vlivů společně se zmíněnými fakty způsobuje mnohem výraznější přerušování kontinuity v životě bohatých dětí. Až do šesti let se mohly plně oddávat zábavě a najednou se musí učit a připravovat do školy. Děti rolníků již od útlého věku pomáhaly s vařením, dohlížely na mladší sourozence a staraly se o husy a ovce. V tomto období nedochází k žádnému přerušování kontinuity jejich života.

Děti rolníků a proletářů tak sice projevují zájem o neslušnost dříve a jinou formou, ale ne tak skrytě. Je u nich spojen s menším pocitem viny, a tudíž je méně amorální, méně análně-erotický a více spojený se sexem. Plynuleji a snadněji přecházejí do raných sexuálních her a období latence se u nich téměř nevyskytuje, a když, tak je mnohem méně výrazné. Tato fakta vysvětlují, proč psychoanalýza, zabývající se bohatými neurotickými lidmi, období latence objevila, zatímco Dr. Moll, který prováděl všeobecné lékařské výzkumy, si ho nepovšiml.

Jestliže přece jen nastaly nějaké pochybnosti ohledně uvedených rozdílů mezi jednotlivými třídami a jejich příčin, měly by se vytratit, podíváme-li se k Melanésanům.

Tady je zcela určitě jiná situace než u našich vzdělaných vrstev. Z páté kapitoly víme, že rané dětské sexuální neslušnosti, tajné hry a zájmy se tu nevyskytují. Můžeme vlastně říci, že kategorie slušné-neslušné a cudné-ncudné pro tyto děti neexistují. Stejně příčiny, které činí rozdíl mezi nimi slabší a méně důležitý u rolníků než u buržoazie, jsou u Melanésanů dokonce silnější a zřetelnější. U Melanésanů neexistuje žádné obecné tabu na sex a přirozené funkce nejsou zastírány, zvláště ne, jedná-li se o dítě. Musíme si uvědomit, že děti zde běhají nahaté a k vyměšovacími funkcím se stavějí přirozeně a otevřeně, že neplatí žádné obecné tabu na určité části těla nebo na celkovou nahotu. Děti mezi třetím až čtvrtým rokem si navíc začínají být vědomy takové skutečnosti, jakou je pohlavní sexualita, i toho, že se z ní brzy budou těšit stejným způsobem jako z ostatních dětských her. Je tedy zřejmé, že rozdíl mezi těmito dvěma společnostmi vysvětlují spíše sociální faktory než biologické.

Stadium, jehož průběh nyní popisují v Melanésii (odpovídá období latence u nás), je obdobím dětské samostatnosti, kdy si spolu malí chlapci a děvčata hrají v jakési mládežnické republice. Jedním z jejich hlavních zájmů jsou právě sexuální hrátky. Do sexuálních praktik se děti v útlém věku zasvěcují buď samy mezi sebou, nebo s pomocí o trochu staršího kamaráda. Je přirozené, že v tomto věku nejsou schopny provést akt dokonale, ale vystačí si se všemi typy her, v nichž jim dospělí ponechávají do značné míry volnost, a ony tak mohou uspokojit svou smyslnost a zvědavost přímo bez jakéhokoliv zastírání.

Není pochyb, že v těchto hrách převažuje to, co by Freud nazval „pohlavním“ zájmem, a že jsou do velké míry určovány touhou napodobit jednání a zájmy starších dětí a dospělých. U bohatých dětí z Evropy toto období téměř neexistuje a jen v malé míře se objevuje u rolníků a proletářů. Domorodci často mluví o tomto druhu dětské zába-

vy jako o „zábavné souloží“ (*mwaygini kwayta*) nebo také o hře na manželství.

Nesmíme se domnívat, že všechny hry jsou sexuální povahy. Mnoho z nich se tímto směrem vůbec neubírá. Existují však jisté zábavy malých dětí, ve kterých sex převládá. Melanéské děti mají rády „hru na manžela a manželku“. Chlapec a dívka si postaví malé přístřeší a nazvou je svým domovem. Tam „jako“ přijmou role manžela a manželky, k čemuž patří to nejdůležitější – sexuální spojení. Jindy se vypraví skupina dětí na piknik, kde zábava sestává z hodování, bojování a milování se. Občas „jako“ provedou obřadní výměnný obchod, který je pak zakončen sexuálními aktivitami. Samotné smyslné potěšení je zřejmě plně neuspokojí. V takových složitějších hrách musí být obohaceno romantickými prvky a představivostí.

U dětské sexuality je důležité, jaký postoj k ní zaujme starší generace. Již jsem uvedl, že rodiče se k ní nestaví ani v nejmenším vyčítavě. Většinou ji považují za něco samozřejmého. Nanejvýš si o tom s humorem vyprávějí a rozebírají milostné tragédie a komedie dětského světa. Ani je nenapadne jakýmkoliv způsobem zasahovat nebo se k tomu rozhořčeně vyjadřovat, pokud jsou děti dostatečně diskrétní a neprovozují milostné hry doma, nýbrž někde stranou v buši.

A tak jsou děti při svých milostných pletkách ponechány výhradně samy sobě. Nejenže ze strany rodičů nedochází k žádnému zásahu, ale ani nic nenasvědčuje tomu, že by muž či žena měli perverzní sklony vůči dětem, a zcela jistě se nestává, že by se tímto způsobem vměšovali do dětských her. Nemají ponětí o zneužívání dětí a člověk, který by si sexuálně pohrával s dítětem, by byl považován za směšného a nechutného.

Obzvláště důležitým rysem v dětských sexuálních vztazích je již zmíněné tabu týkající se bratrů a sester. Již od

útlého věku, kdy si děvče poprvé obléká sukýnku z trávy, musí být bratři a sestry jedné matky odděleni. Podřizují se tak přísnému tabu, podle kterého mezi nimi nesmí dojít k intimnímu vztahu. Dokonce i dříve, v době svých prvních krůčků, si hrají v jiných skupinách. Později se nikdy samy volně společensky nestýkají. Především nesmí dojít k ničemu, co by jen trochu směřovalo k podezření, že se jeden z nich zajímá o milostné pletky druhého. Ačkoliv si děti mohou poměrně svobodně hrát a povídat, nesmí si ani malý chlapec dávat sex do souvislosti se svými sestrami, a o to méně v jejich přítomnosti prohodit sexuální narážku či na toto téma zažertovat. Tento stav trvá po celý život a nejhorším projevem hrubého chování je zmínit se bratrovi o milostných pletkách jeho sestry a naopak. Uplatnění takového zákazu má za následek časný rozpad rodiny, protože chlapci a děvčata musí brzy opustit domov a odstěhovat se jinam, aby se tak vyhnuli vzájemnému střetu. Ze všech uvedených faktů můžeme vyrozumět, proč je v tomto období pozdního dětství tak velký rozdíl mezi sexualitou u nás a v Melanésii. Zatímco u vzdělaných tříd u nás nastává přerušování sexuality a období latence s amnézií, v Melanésii vede velmi raný počátek pohlavního zájmu k takovému typu sexuality, který je u nás zcela neznámý. Od této chvíle se sexualita Melanésanů postupně a plynule vyvíjí, až k pubertě. Společnost dává mladistvé sexualitě úplnou svobodu za předpokladu, že ono jedno tabu je co nejpřísněji a nejdůkladněji respektováno.

Kapitola 8 Puberta

Dítě vstupuje do puberty ve věku, který se různí v závislosti na klimatu a rase, v rozmezí trvajícím přibližně od devíti do patnácti let. Puberta totiž není zlomový okamžik nebo pouhá chvíle, ale více či méně dlouhé období vývoje, během kterého dochází k úplné přeměně pohlavního ústrojí, systému vnitřních sekrecí i celého organismu. Pubertu nemůžeme považovat za *conditio sine qua non* sexuálního zájmu nebo dokonce sexuálních aktivit, poněvadž i nedospělá děvčata mohou souložit a velmi mladí chlapci mají erekce a provozují *immissio penis*. Věk puberty však musí být nepochybně považován za nejdůležitější mezník v sexuálním vývoji jedince.

Sex je navíc v tomto období natolik spjat s dalšími aspekty života, že v této kapitole nebudeme rozebírat sexuální a společenský život odděleně, jako tomu bylo u předcházejících dvou stadií. Při porovnávání Trobriandánů z Melanésie a naší společnosti je důležité zaznamenat, že tito divoši nemají v pubertě iniciační rituály. Tento fakt sice na jedné straně vyřazuje z naší diskuse jeden velmi důležitý problém, avšak na druhé straně umožňuje provést přesněji a srozumitelněji srovnání matrilinie a patrilinie, neboť u většiny ostatních divošských společností je období puberty iniciačními obřady úplně zastřeno nebo změněno.

V naší společnosti musíme mluvit o chlapcích a dívkách zvlášť, protože v tomto okamžiku se jejich sexualita ubírá jiným směrem. V životě muže znamená puberta dosažení plných duševních schopností a tělesné vyspělosti a rovněž závěrečnou fázi formování pohlavních znaků.

S nově nabytým mužstvím se většinou zcela mění nejen celý jeho vztah k životu, ale i k sexualitě a k pozici, již zaujímá v rodině. S tímto faktem souvisí neobyčejně zajímavý jev, který výrazně ovlivňuje chlapcův postoj k matce, sestře a ostatním příbuzným ženského pohlaví. Typický chlapec, pocházející z naší civilizované společnosti, začíná v období puberty projevovat rozpačitost před matkou, k sestrám se chová opovržlivě a s jistou dávkou brutality a před svými kamarády se stydí za všechny své ženské příbuzné. Kdo z nás si nepamatuje na ten hrozný pocit studu, když jsme si bezstarostně vykračovali ve společnosti svých spolužáků a najednou potkali buď matku, tetu, sestru, nebo dokonce sestřenicu, a museli ji pozdravit. Prožívali jsme silný pocit viny, jako bychom byli přistiženi *in flagrante delicto*. Někteří chlapci se snažili nevšímát si rozpačitého setkání a ti statečnější, červenajíce se, nakonec pozdravili. Každý to však pociťoval jako poskvrnu na svém společenském postavení, oslabení svého mužství a nezávislosti. Nemusíme se zabývat psychologií tohoto jevu, abychom pochopili, že stud a zmatek, který chlapec cítí, je stejného druhu jako ten, který je spojen s prohřeškem proti dobrým mravům.

Právě nabyté mužství hluboce ovlivňuje chlapcův pohled na svět, jeho *Weltanschauung*. Začíná si vytvářet své vlastní názory, osobnost a hrdost, aby si udržel své postavení autority a intelektuálního vůdce. Je to nové stadium vztahů mezi otcem a synem, další hodnocení a ověřování otcovského ideálu. Ten se hroutí, je-li otec shledán hlupákem nebo „hulvátém“, pokrytcem nebo „starým otrapou“. Většinou je pak vyřazen z chlapcova života a každopádně přichází o možnost mít na syna účinný vliv, a to i v případě, že by se později znovu usmířili. Jestliže naopak ob stojí ve velmi tvrdém zkoušení, kterému je v tomto období vystaven, potom je velká šance, že navždy zůstane pro syna ideálem. Toto pravidlo samozřejmě platí i obráceně, neboť otec si

v této době syna ověřuje stejně intenzivně a rovněž tak kriticky zkoumá, zda chlapec naplňuje jeho představu ideálu, jak by měl vypadat jeho nástupce.

Nový postoj k sexu, jeho nové vyhranění v pubertě velmi ovlivňuje chlapcův postoj nejen k otci, ale také k matce. Vzdělaný chlapec si teprve nyní plně uvědomuje biologickou povahu pouta mezi ním a jeho rodiči. V případě, že chlapec, jak tomu obvykle bývá, hluboce miluje a ctí svou matku a otce si i nadále idealizuje, lépe se také vyrovná s představou, že byl zplozen během pohlavním styku svých rodičů, i když to zpočátku zasáhne jeho duševní svět. Jestliže naopak svého otce nenávidí a opovrhuje jím, byť třeba jen skrytě, jak je celkem běžné, potom tato představa dává podnět k tomu, aby matku urážel a znesvěcoval vše, co mu je nejdražší.

Nově nabytá pozice muže ovlivňuje především jeho názor na sex. Duševně je chlapec připraven vstřebávat nové vědomosti a fyziologicky je schopen jich využít. Touto dobou většinou získává první lekce sexu a různým způsobem začíná se sexuálními aktivitami. Pravděpodobně často nikoliv normálním, běžným způsobem, ale spíše prostřednictvím masturbace a nočních polucí. Tato epocha je pro chlapce v mnoha směrech životním rozcestím. Může se stát, že nově probuzené sexuální pudy, podněcující prudký temperament a volnou morálku, chlapce úplně pohltí a vlna nezvladatelné smyslnosti mu vezme půdu pod nohama jednou pro vždy. V případě, že má dostatek zájmů a pevný morální základ, je většinou schopen se s těmito pudy částečně nebo úplně vypořádat. Dokud v sobě nese ideál mravní čistoty a je schopen za něj bojovat, dokáže povznést sexuální pudy na vyšší úroveň. Pokušení je samozřejmě ve velké míře určeno jeho sociálním prostředím a způsobem života. Národní povaha společnosti, její morální kodex a kulturní hodnoty zavádějí v rámci evrop-

ské civilizace značné rozdíly. V určitých třídách některých zemí je běžné, že chlapec podlehne zhoubným nástrahám prodejného sexu a jinde zase tuto příležitost nemá. Některé společnosti ho zbavují velké části odpovědnosti tím, že stanoví přísné mravní zásady.

Vztah mladíka k osobám opačného pohlaví je zpočátku obdobný jako jeho postoj k matce a sestře – cítí k nim určité rozpaky s protikladnými pocity přitažlivosti a odpudivosti. Na ženu, která mu není lhostejná a mohla by ho hluboce zasáhnout, pohlíží s obavou a podezřením. Cítí v ní ohrožení své čerstvě nabyté nezávislosti a svého mužství.

Někdy koncem puberty také přichází nový prvek, jakési splynutí sexuality a něhy, v němž se dětské vzpomínky na mateřskou něhu mísí s novými prvky sexuality. Představitost a zvláště snové fantazie způsobují hrozný zmatek a podivně si pohrávají s jeho myslí.¹⁹

Vše, co zde bylo nyní uvedeno, se týká spíše chlapce pocházejícího z vyšších a bohatých vrstev. Porovnáme-li s ním rolnického nebo proletářského mladíka, zjistíme, že základní rysy zůstávají stejné, ačkoliv se zde zřejmě vyskytuje méně jednotlivých odchylek a celkový obraz je vyrovnanější.

Také tady existuje období emocionální krutosti k matce a sestrám, které je zvláště výrazné u rolnického chlapce. Hádky s otcem bývají zpravidla prudší, protože si syn uvědomuje jak svou sílu a pozici následníka, tak i lačnost po majetku a touhu po uplatnění svého vlivu. Často mezi nimi v této době začíná skutečný boj o nadvládu. Sexualita neprochází tak násilnou krizí a také se méně dotýká vztahu s rodiči. Hlavní rysy jsou však stejné.

Dívka ze vzdělaných tříd prochází krizí v době své první menstruace, která sice zasahuje do její osobní svobo-

¹⁹ Těmito představami se zabývám podrobněji níže, v části IV., kapitole 9.

dy a komplikuje jí život, ale zároveň ji tajemně přitahuje a je toužebně očekávána. Puberta není pro dívku takovým společenským zvratem. Nadále žije doma nebo se vzdělává v internátní škole, avšak všechno, co dělá a čím se zabývá, včetně její výchovy, souzní s řádem rodinného života (nebereme-li ovšem v úvahu moderní dívku, která vykonává svou profesi). Jejím životním cílem je dočkat se manželství. Ve vztahu k rodině je důležitým prvkem soupeřivost mezi matkou a dcerou, k níž v této době běžně dochází. Je těžké říci, jak často se vyskytuje v přímé a neskruté formě,²⁰ zcela určitě však zavádí rušivý prvek do typických vztahů spořádané rodiny. Teprve nyní vstupuje do vztahu otce a dcery ona zvláštní něha, která je často spojována s mateřskou rivalitou. To je konfigurace Elektřina komplexu a má proto zcela odlišnou povahu než oidipický komplex. Když nebudeme brát v úvahu výraznější tendenci žen k hysterii, neboť se zde pohybujeme na půdě normality, je Elektřin komplex méně častým jevem, není tolik společensky významný a rovněž nemá takový dopad na západní kulturu. Na druhé straně je jeho samotný vliv silněji pocítován a incest otce a dcery se z příčin biologického i společenského charakteru vyskytuje ve své skutečné podobě nesrovnatelně častěji než incest matky a syna. Jelikož náš zájem se v této diskusi týká především kulturního a společenského vlivu těchto komplexů, nemůžeme se dopodrobna zabývat paralelami mezi oidipickým a Elektřiným komplexem. Stejně tak se nemůžeme pouštět do srovnávání vyšších tříd, kde dochází k silnějším represím a častějšímu výskytu hysterie, avšak k méně případům skutečného incestu, s nižšími třídami, u nichž dívka většinou začíná sexuálně žít dří-

²⁰ Tak jak ji nalézáme velice názorně popsanou v Maupassantově působivém románu *Silná jako smrt* (*Fort comme la mort*). Český Maupassant, G., *Spisy*, sv. 5. Praha: SNKLU, 1966, s. 9–187. Přeložila V. Smetanová. Poznámka překladatele (M.H.).

ve a přirozenějším způsobem a tudíž není tolik náchylná k hysterii, ale zato je více obtěžována otcem.²¹

Zavítejme nyní na Trobriandovy ostrovy. Puberta tam začíná dříve než u nás a zároveň v době, kdy chlapci a děvčata už mají za sebou nějaké sexuální zkušenosti. Ve společenském životě jedince nepředstavuje tak ostrý zvrat jako v těch divošských společnostech, u kterých existují iniciační obřady. Chlapec postupně nabývá mužství a zároveň se začíná aktivněji starat o hospodářství a záležitosti kmene. Je považován za mladého muže (*ulatile*) a na konci puberty se stává právoplatným členem kmene, může se oženit, plnit všechny své povinnosti, a zároveň se těšit ze svých privilegií. Dívka, která na počátku puberty získává více svobody a nezávislosti na své rodině, musí také zastat více práce, zbylý čas si krátí nevázanou zábavou a plní obřadní, hospodářské a zákonem dané povinnosti, které jsou ukládány ženám.

Avšak změna, která je nejvýraznější a jež nás také nejvíce zajímá, je částečný rozpad rodiny v době, kdy dospívající chlapci a děvčata přestávají být stálými obyvateli domu svých rodičů. Totiž bratři a sestry, jejichž vzájemné vyhýbání začalo už dávno v dětství, musí nyní dodržovat striktní tabu, aby byla vyloučena jakákoliv možnost kontaktu, když provozují sexuální aktivity. Tomuto nebezpečí má zabránit zvláštní instituce – *bukumatula*. Takto se nazývají zvláštní domy obývané skupinami dospívajících chlapců a děvčat. Chlapec, který dosáhl puberty, odchází do takového

²¹ Mezi rolníky se otcové o své dcery pokoušejí poměrně často. Zvláště tomu tak je u latinských národů. Byl jsem informován, že v Rumunsku k tomuto typu incestu dochází mezi rolníky zcela běžně, a zdá se, že je tomu tak i v Itálii. Sám vím o několika málo případech incestu mezi otcem a dcerou na Kanárských ostrovech. Nedošlo k němu skrytě, nýbrž zcela otevřeně. Oba žili v nestoudném svazku a vychovávali své děti.

domu. Dům patří dospělému mladíkovi nebo mladému vdovci a je obýván přibližně třemi až šesti mladíky, k nimž se přidávají jejich milé.²² V domě rodičů proto nebydlí žádní dospívající chlapci, ačkoliv než se ožení, vracejí se tam pro jídlo a do určité míry se i nadále podílejí na domácích pracích. Dívka se ve svých vzácných nocích cudnosti, kdy není zadána v některém *bukumatulu*, může vracet domů.

Jaký je postoj k matce, otci, sestře či bratrovi, vůči nimž si během tohoto důležitého období chlapec nebo děvče tříbí své city? Stejně jako u moderních mladých lidí v Evropě se jen upevňuje a dotváří to, co se postupně formovalo v předchozích obdobích života. Matka, od které bylo dítě odstaveno, v nejširším smyslu tohoto slova, zůstává středem celého příbuzenstva a všech vztahů po celý život. Společenské postavení chlapce, jeho povinnosti a privilegia, jsou určovány s ohledem k ní a jejím příbuzným. Nemůže-li se o ni postarat nikdo jiný, bude to muset udělat on a matčin dům zase navždy zůstane jeho druhým domovem. Náklonnost a vazba předepsaná společenskými závazky je také hluboce zakořeněna v opravdovém citu. Když dospělý muž umírá nebo se mu stane nějaké neštěstí, oplakává ho především jeho matka a její zármutek trvá nejdéle a je nejupřímnější. Přesto zde není mnoho místa pro osobní přátelství, vzájemnou důvěru a intimitu, které jsou typické ve vztahu matky a syna v naší společnosti. Odpoutání dítěte od matky, které je, jak jsme viděli, v průběhu všech vývojových období snadnější a dokonalejší, bez tolika předčasných bolestných odtržení a jejich násilného potlačení, je dotaženo do konce úplněji a harmoničtěji.

²² Detailní popis a analýza této důležité instituce, sloužící jako mimi-kry skupinového manželství, viz moje chystaná práce *Sexuální život divochů* (*Sexual Life of Savages*). (Vyšlo roku 1929 v Londýně v nakladatelství Routledge jako *The Sexual Life of Savages in Northwestern Melanesia* - poznámka překladatele, M.H.)

Otec je dočasně stranou zájmu. Chlapec, který byl jako dítě dosti nezávislý a byl členem malé dětské republiky, má nyní sice ještě více svobody v *bukumatule*, ale na druhé straně je mnohem více svazován různými povinnostmi ke svému *kada* (matčinu bratrovi). Na otce mu nezbývá tolik času, ani o něho nemá takový zájem jako dříve. Později, když nastávají první potyčky se strýcem, se chlapec zpravidla znovu obrací na otce a jejich životní přátelství se ustálí. Nicméně v tomto stadiu, kdy se dospívající mladík musí učit své povinnosti, je zasvěcován do tradice a studia magie, umění a řemesla, je nejpodstatnější jeho zájem o matčina bratra, který je jeho učitelem a rádcem, a jejich vztahy jsou nyní nejlepší.²³

Mezi tím, co cítí ke svým rodičům melanéský chlapec a jeho vzdělaný vrstevník z naší společnosti, existuje ještě jeden podstatnější rozdíl. Když u nás dospívající mladík vstupuje do společnosti a otevírají se před ním nové zářivé vize, vrhá jejich lesk podivný stín na doposud vřelé city k matce a otci. Jeho vlastní sexualita ho odcizuje od těch, již ho zplodili, vnáší do jejich vztahů rozpaky a vytváří vážné komplikace. V matrilineární společnosti k něčemu takovému nedochází. Absence období rané neslušnosti a prvních vzpour proti rodičům, postupně vzrůstající a otevřená zaujatost sexem od chvíle, kdy začal bouřit jejich mladou krev, a především postoj rodičů, kteří se ke svým dětem staví jako benevolentní diváci, skutečnost, že matka je postupným způsobem úplně vyřazena z chlapcových vášnivých citů, otcův spokojený souhlas, to

²³ Vztahy v této trojici, mezi mladíkem, jeho otcem a matčíným bratrem, jsou ve skutečnosti trochu komplikovanější, než jsem zde mohl ukázat. Vytvářejí zajímavý obraz hry a střetů neslučitelných principů příbuzenství a autority. Toto téma pojednám ve své chystané knize o příbuzenství. Srovnej též *Zločin a zvyk v divošské společnosti* (*Crime and Custom in Savage Society*), 1926.

vše vede k tomu, že zesílená sexualita v pubertě se přímo neodráží na vztahu s rodiči.

Vztah mezi bratrem a sestrou je však jakýmkoliv zesílením sexuality, zvláště v pubertě, hluboce poznamenán. Toto tabu, zasahující do veškerého volného sdružování obou sourozenců a naprosto vylučující z jejich vztahu sexuální motivy, má také vliv na jejich celkový náhled na sex. Především je totiž nutné si uvědomit, že toto tabu vnáší do pohlavního života muže významnou bariéru, kterou nesmí překročit, a to také utváří nejdůležitější obecné morální pravidlo. Navíc zákaz začínající v dětství oddělením bratrů a sester se časem rozšiřuje i na ostatní ženské příbuzné ze stejného klanu, i když separace sourozenců vždy zůstává jádrem zákazu. Sexuální svět chlapce je tak rozdělen mezi dvě moiety. Jedna je zakázaná a do ní spadají ženy z jeho vlastního klanu, druhá je zákonem povolená a sem patří ženy ze zbývajících tří klanů.

Nyní porovnejme bratrsko-sesterské vztahy v Melanésii a Evropě. U nás postupně chladne dětská vřelost a přeměňuje se v jakýsi rozpačitý vztah, kdy se sestra přirozeným způsobem odpoutává od bratra pod vlivem sociálních, psychologických a biologických faktorů. Toto oddělení však není úplné. V Melanésii nastupuje přísný zákaz už ve chvíli, kdy by mezi sourozenci mohla vznikat intimita. Sestra je tajuplná bytost, tak blízká, a přesto nedosažitelná, oddělená neviditelnou, a přesto mocnou zdí tradičního příkazu, jenž postupně přerůstá v morální a osobní závazek. Ona zůstává jediným zastřeným bodem na sexuálním obzoru. Všechny přirozené dětské projevy něhy jsou mezi sourozenci potlačovány od počátku stejně systematicky jako ostatní přirozené pudy evropských dětí. Sestra rovněž představuje stejně neslušný předmět myšlení, zájmů a citů, jakým jsou zakázané věci pro evropské děti. S přibývajícemi sexuální zkušenostmi se prohlubuje i propast mezi oběma souro-

zenci. Ačkoliv jsou nuceni se vyhýbat, musí mít jeden druhého neustále v patrnosti, protože bratr je živitel sestřiny domácnosti. Taková nepřirozená a předčasná represe musí mít své následky. Psychologové z Freudovy školy by je snadno předpověděli.

Doposud jsem prováděl rozbor téměř výhradně z hlediska chlapce. Jak se během dospívání tříbí postoj melanéského děvčete k její rodině? V podstatě se od postoje její evropské vrstevnice neliší tolik jako v případě chlapce. Je to dáno tím, že sestersko-bratrské tabu se v trobriandském matriarchátu méně dotýká dívky. Jelikož je bratrovi přísně zakázáno jakkoliv se vměšovat do sestřiných sexuálních pletek včetně jejího manželství a ani matčin bratr nemá právo do těchto záležitostí zasahovat, jejím opatrovníkem ve věci sňatku je kupodivu otec. A tak mezi otcem a dcerou existuje ne zcela identický, ale velmi podobný vztah jako u nás. Mezi evropskou dívkou a jejím otcem většinou nevzniká takové napětí, a proto se jejich vztah více přibližuje vztahu mezi otcem a dítětem na Trobriandových ostrovech. Na druhé straně intimita mezi dospělým trobriandským mužem a dospívající dívkou, která, jak víme, není považována za jeho příbuznou, je plná různých pokusů. Ta nejsou zmírněna, ale naopak zesílena tím, že ačkoliv podle zákona o exogamii není dívka otci skutečně sexuálně zapovězena, je sexuální styk mezi nimi považován za nejvyšší stupeň ohavnosti, i když není nazýván *suvasova*, tedy porušením exogamie. Důvodem tohoto zákazu je samozřejmě pouze skutečnost, že není správné mít sexuální styk s dcerou ženy, se kterou žiješ. Později, až budeme stopovat vliv typických postojů mezi členy rodiny, by nás nemělo překvapit, že k incestu mezi otcem a dcerou skutečně dochází, ačkoliv to stěží lze nazvat obsesí, a toto téma se ani neodráží ve folkloru.

Typický průběh vztahu mezi matkou a dcerou je sice přirozenější než v Evropě, ale v podstatě se příliš neliší. Hlav-

ní rozdíl je v tom, že odchod dospívající melanéské dívky z domu jejích rodičů a její četné sexuální zájmy nedávají příčinu ke vzniku žárlivosti mezi nimi, i když občasnému výskytu incestu nemohou zabránit. V zásadě tedy můžeme konstatovat, že s výjimkou vztahu ke svému bratrovi prožívá melanéská dívka podobné city jako dívka evropská.

Kapitola 9 Rodinný komplex ve společnosti mateřského práva

Porovnáním evropské a melanéské civilizace jsme zjistili značné odlišnosti, zvláště pokud jde o síly, jimiž společnost působí na biologickou povahu člověka a přetváří ji. Ačkoliv v obou společnostech existuje vymezený prostor pro sexuální svobodu i určitá míra zásahů do sexuálního instinktu a jeho regulace, rozsah působnosti tabu a rozvíjení sexuální svobody v rámci předepsaných omezení jsou v každé z nich úplně jiné. Rovněž rozdělení autority v rodině je odlišné a tomu odpovídá i rozdílný způsob odvozování příbuzenství. V obou společnostech jsme sledovali, jak se průměrný chlapec či dívka vyvíjí pod vlivem těchto různých kmenových zákonů a zvyků. Zjistili jsme, že téměř na každém kroku existují velké rozdíly, a to díky vzájemnému působení biologických pudů a společenských pravidel, které jsou někdy v harmonii a někdy v rozporu, někdy vedou ke krátké blaženosti a jindy zase narušují rovnováhu, ale vždy nechávají prostor pro budoucí rozvoj. V závěrečném stadiu vývoje dítěte, po dosažení dospělosti, se jeho city tříbí do systému, který zahrnuje vztah k matce, otci, bratrovi, sestře, a na Trobriandových ostrovech také ke strýci z mateřské strany. Abychom se přizpůsobili psychoanalytické terminologii, nazýváme tento systém, který je v každé společnosti osobitý, „rodinný komplex“ nebo „nukleární komplex“.

Dovolte mi nyní znovu stručně popsat hlavní rysy těchto dvou „komplexů“. Oidipický komplex, systém postojů typických pro naši patriarchální společnost, se formu-

je v raném dětství – zčásti na přelomu prvního a druhého stadia a zčásti v průběhu druhého stadia. Na jeho konci, přibližně mezi pátým až šestým rokem, jsou chlapcovy postoje zformovány, i když možná ne trvale zakotveny. Tyto postoje již obsahují mnoho prvků nenávisti a potlačené touhy. Domnívám se, že až potud se naše závěry s psychoanalýzou nerozcházejí.²⁴

Ačkoliv dítě z matrilinéární společnosti má v tomto stadiu vyvinuty velmi vyhraněné city k otci i matce, není jejich součástí nic potlačeného, nic negativního, žádné nenaplněné touhy. Odkud se bere tento rozdíl? Přesvědčili jsme se, že společenské uspořádání trobriandské matrilinie téměř úplně souzní s biologickým vývojem, zatímco instituce otcovského práva zavedená v naší společnosti odporuje mnoha přirozeným pudům a sklonům a potlačuje je. Podívejme se na věc podrobněji. Vášnivá oddanost matce a tělesná touha být v její blízkosti je patriarchálními institucemi tím či oním způsobem potlačena nebo omezena. Dále je tu vliv našich morálních zásad, které odsuzují dětskou sexualitu, brutalita otce, zvláště výrazná v nižších vrstvách, ve vyšších pak skrytě ale mocně působící atmosféra otcova výlučného práva na matku a dítě a konečně strach ženy, aby neupadla v nemilost svého manžela. Všechny tyto tlaky násilně oddělují rodiče od dětí. I tam, kde je soupeřivost otce a dítěte o matčinu pozornost redukována na minimum nebo se neprojeví vůbec, dochází ve druhém stadiu mezi otcem a synem ke střetu společenských zájmů. Dítě představuje břemeno a překážku pro svobodu rodiče, připomíná mu jeho věk a stárnutí, a pokud je to syn, pak i budoucí společenskou rivalitu. Kromě střetů o ukojení tělesné smyslnosti je tak ve vztahu otce a dítěte značný

²⁴ Od doby, kdy byly napsány výše uvedené řádky, jsem si uvědomil, že žádný více či méně ortodoxní psychoanalytik by nepřijal můj výklad „komplexu“ ani žádného jiného aspektu této doktríny.

prostor pro společenské napětí. Po zralé úvaze říkám „dítě“ a nikoliv „chlapeček“, protože podle našich výsledků nehraje v tomto období pohlaví velkou roli a těsnější vazba mezi otcem a dcerou se rovněž objevuje až později.

Všechny tyto tlaky a vlivy se v matrilinéární společnosti Trobriandů nevyskytují. Především, a to samozřejmě nemá s matrilinií nic společného, v trobriandské společnosti není mravně odsuzován sex nebo smyslnost a ani představou dětské sexuality nikdo není pohoršen. Smyslým dotekům mezi dítětem a matkou je ponechán přirozený průběh a v době, kdy se v dítěti začne probouzet zájem o jiný tělesný kontakt, se samy vytratí. Během prvních dvou vývojových fází se otec chová k dětem jako jejich blízký přítel a pomocník. V době, kdy náš otec působí nejpříjemněji, pokud se na výchově nijak nepodílí, je trobriandský otec v první řadě opatrovníkem a v druhé společníkem.

Také vývoj života před dosažením pohlavní dospělosti je v Melanésii a Evropě jiný. Represe pečovatelského systému, zvláště u bohatších vrstev, rozvíjí tendenci k tajným průzkumům oblastí neslušného, především vylučovacích funkcí a orgánů. U divochů takové období neexistuje. Touto dětskou neslušností předpohlavního období se zavádí rozdíl mezi slušným a neslušným, čistým a nečistým. Skutečnost, že oblast neslušného je vymezena rodiči, tabu posiluje a prohlubuje. Toto tabu pak náhle zasahuje i vztah k matce předčasným zapovězením jejího lože a tělesných objetí.

Ani v tomto případě děti na Trobriandových ostrovech nesdílejí komplikace naší společnosti. V následujícím stadiu sexuality shledáme další neméně závažný rozdíl. V Evropě je více či méně zřetelné období latence, které přerušuje kontinuitu sexuálního vývoje a podle Freuda vede k zesílení mnoha našich represí a celkové amnézie a mnohými způsoby ohrožuje normální vývoj sexuality. Na druhé

straně také představuje vítězství dalších kulturních a společenských zájmů nad sexualitou. U divochů v tomto období zaujímá sex v raně pohlavní podobě, u nás téměř neznámé, přední místo mezi zájmy dítěte a již nikdy není z této pozice vytlačen. Tato skutečnost má v mnoha ohledech kulturně destruktivní následky, ale napomáhá postupnému a harmonickému odstavování dítěte z vlivu rodiny.

Tímto jsme vstoupili do druhé poloviny vývoje dítěte, do níž spadá období sexuální latence v naší společnosti. Vezmeme-li na zřetel tato dvě pozdější stadia, která tvoří druhou polovinu vývoje, narazíme na další podstatný rozdíl. Oidipický komplex, chlapcův postoj k rodičům, se u nás během počátečního období puberty pouze upevňuje a tříbí. Avšak v Melanésii dochází k vytváření komplexu převážně, ne-li téměř výhradně, až v tomto období. Až v této fázi je dítě vystaveno systému represí a zákazů, které začínají působit na jeho přirozenou povahu. Na tyto tlaky reaguje zčásti adaptací, zčásti rozvíjením více či méně potlačených antagonismů a tužeb, protože lidská povaha je nejen poddajná, ale i tvárná.

Represivní a přirozenost přetvářející tlaky v jsou Melanésii dvojí. Každý se musí podrobit matriarchálnímu zákonu kmene a dodržovat zákazy vyplývající z exogamie. První z těchto tlaků vyplývá z vlivu matčina bratra, který vyvolává v dítěti hrdost, pýchu a ambice. Vztah mezi strýcem a dítětem je proto v mnohém analogický ke vztahu otce a jeho potomka u nás. Naproti tomu výkon, který strýc od dětí vyžaduje, i soupeřivost mezi nástupcem a jeho předchůdcem vnáší do vztahu negativní prvky žárlivosti a zášti. A tak vzniká „ambivalentní“ postoj, v němž je úctě přiznáno dominantní místo, zatímco potlačovaná nenávisť se projevuje pouze nepřímo.

Druhé tabu, zákaz incestu, zahaluje sestru a v menší míře ostatní ženské příbuzné z matčiny strany i přísluš-

nice stejného klanu rouškou sexem prodchnutého tajemství. Z celé této skupiny žen se na sestru vztahuje tabu nejpřísněji. Již jsme poznamenali, že tento surový zákaz, jenž v raném dětství vstupuje do chlapcova života, zamezuje přirozenému dětskému projevu – vzniku něžného citu k sestře. Každý, byť náhodný kontakt spojený se sexualitou, je podle tohoto tabu považován za zločin, což má za následek, že myšlenka na sestru je v chlapcově vědomí stále přítomná a zároveň potlačovaná.

Po stručném porovnání těchto dvou systémů rodinných postojů vidíme, že dětská soupeřivost a později také společenské funkce v patriarchální společnosti vnáší do postoje otce a syna kromě vzájemného pouta také určitou míru zloby a nevraživosti. Vztah mezi matkou a synem je zase poznamenán předčasným oddělením v dětství, které v chlapci zanechává neuspokojenou touhu. Ta se později s nástupem sexuálních zájmů mísí v paměti s novými tělesnými žádostmi a často nabývá erotického charakteru, což se projevuje ve snech a jiných fantaziích. Na Trobriandových ostrovech nedochází mezi otcem a synem k žádnému napětí a dětská touha po matce je uspokojována přirozeným a spontánním způsobem, dokud sama neodezní. Rozpolcený postoj plný úcty i nelibosti mladík pociťuje k bratrovi své matky, zatímco potlačené krvesmilné pokušení může poznamenat pouze vztah k jeho sestře. Uplatníme-li na obě společnosti stručný, i když poněkud zjednodušující vzorec, můžeme říci, že v oidipickém komplexu existuje potlačená touha zavraždit otce a oženit se s matkou, zatímco v matrilineární společnosti na Trobriandových ostrovech nacházíme přání oženit se se sestrou a zavraždit strýce z matčiny strany.

Tímto jsme shrnuli výsledky našeho podrobného bádání a dali odpověď na první problém, jenž byl na začátku vznesen. Zkoumali jsme proměnlivost nukleárního komplexu

v závislosti na rodinném uspořádání a ukázali jsme, jakým způsobem komplex závisí na určitých rysech rodinného života a morálních zásadách spojených se sexualitou.

Jsme psychoanalýze zavázáni, že odhalila existenci typické konfigurace citů v naší společnosti a že dala částečné vysvětlení, především v souvislosti se sexem, proč takový komplex musí existovat. Na předcházejících stránkách jsme popsali nukleární komplex jiné společnosti, a to matrilineární, u níž předtím nikdy studován nebyl. Zjistili jsme, že se zásadně liší od komplexu v patrilineární společnosti, a vysvětlili jsme, proč tomu tak je a jaké sociální vlivy to způsobují. Provedli jsme srovnání na co nejširším základě, a aniž bychom při tom opomenuli sexuální faktory, věnovali jsme se systematicky i ostatním prvkům komplexu. Výsledek je důležitý, protože doposud se nepředpokládalo, že by mohl existovat jiný typ nukleárního komplexu. Má analýza prokázala, že Freudovy teorie nejen že zhruba odpovídají psychologii člověka, ale i dosti přesně sledují modifikace lidské povahy pod vlivem jednotlivých společenských uspořádání. Jinými slovy, prokázal jsem značnou korelaci mezi typem společnosti a nukleárním komplexem, který se v ní vyskytuje. Ačkoliv je tak v určitém smyslu potvrzen hlavní princip freudovské psychologie, mohla by nás nová zjištění přimět k úpravě některých jejích rysů, či spíše zpružnění určitých formulací. Konkrétně řečeno, je nutné systematictěji popsat souvislost mezi biologickými a společenskými vlivy, nepředpokládat univerzální existenci oidipského komplexu, nýbrž pro každý typ civilizace stanovit zvláštní typ komplexu, který jí náleží.

ČÁST II

ZRCADLO TRADICE